

Suradnja nastavnika i razvedenih roditelja: potencijali i izazovi koordinacije

Velić, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:271158>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-21**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**SURADNJA NASTAVNIKA I RAZVEDENIH RODITELJA: POTENCIJALI I
IZAZOVI KOORDINACIJE**

Diplomski rad

Tea Velić

Mentorica: doc. dr. sc. Barbara Kušević

Zagreb, 2021.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Roditeljstvo nakon razvoda braka.....	4
2.1. Izazovi roditeljstva.....	5
2.1.1. Individualni stresori.....	6
2.1.2. Interpersonalni odnos roditelja.....	8
2.2. Važnost kvalitetnog (su)roditeljstva	10
3. Suradnja škole i (razvedenih) roditelja	13
3.1. Potencijali koordinacije nastavnika i razvedenih roditelja u procesu suradnje ...	15
3.2. Izazovi koordinacije nastavnika i razvedenih roditelja u procesu suradnje.....	17
3.2.1. Međusobna koordinacija razvedenih roditelja	18
3.2.2. Materijalne i vremenske mogućnosti razvedenih roditelja	19
3.2.3. Kompetentnost i stavovi nastavnika pri suradnji s razvedenim roditeljima .	21
4. Empirijsko istraživanje	24
4.1. Određenje problema istraživanja	24
4.2. Postupci i instrumenti	26
4.3. Uzorak.....	26
4.4. Način provođenja istraživanja.....	27
4.5. Obrada podataka	28
4.6. Analiza rezultata i rasprava.....	28
4.6.1. Percepcija suradnje s razvedenim roditeljima	29
4.6.2. Koordinacija međusobne suradnje	34
4.6.3. Uloga nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima	43
5. Zaključak	49
Literatura	52
Prilozi	63
Prilog 1 – Protokol intervjua.....	63
Prilog 2 – Izjava Povjerenstva za etičnost u pedagojskim istraživanjima	64
Prilog 3 – Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju	65
Prilog 4 – Popis kategorija i generiranih kodova.....	66

Suradnja nastavnika i razvedenih roditelja: potencijali i izazovi koordinacije

Sažetak

Tema ovog diplomskog rada suradnja je nastavnika i razvedenih roditelja s naglaskom na potencijalima i izazovima njihove koordinacije. U teorijskome dijelu se prikazuju mogući izazovi te važnost koju kvalitetno (su)roditeljevanje nakon razvoda braka nosi, a zatim i potencijali te mogući izazovi koordinacije suradnje nastavnika i razvedenih roditelja. S obzirom na to da domaćoj literaturi nedostaje istraživanja pitanja obiteljske strukture razvedenih roditelja u kontekstu odnosa obitelji i škole, empirijski dio rada je usmjeren na perspektivu nastavnika, a čijim se ispitivanjem nastojalo odgovoriti na istraživačko pitanje: *Drže li nastavnici, temeljem vlastitih iskustava suradnje s razvedenim roditeljima i potencijala/izazova koordinacije te suradnje, suradnju s razvedenim roditeljima više sličnom ili različitom u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku?* Analiza podataka prikupljenih metodom intervjua na uzorku od devet sudionica pokazala je kako nastavnice, iako primjećuju određene razlike u ponašanjima, osobinama i potrebama razvedenih roditelja, suradnju s njima drže sličnom suradnji s roditeljima koji su u braku iz razloga što se takav oblik suradnje bazira na suradnji s jednim roditeljem, uglavnom majkom, a što je slučaj i u dvoroditeljskim obiteljima. Sudionice suradnju s oba razvedena roditelja smatraju svojom odgovornošću, a podijeljene su pri odabiru vještina i znanja koja smatraju važnima posjedovati prilikom suradnje. Ipak, slažu se kako bi voljele nadomjestiti manjak teorijskog i iskustvenog učenja češćom organizacijom edukacija i radionica. Na kraju rada razrađena su ograničenja istraživanja, ali je istaknut i doprinos rada pedagojskoj znanosti.

Ključne riječi: esencijalizacija obiteljske strukture, koordinacija nastavnika i razvedenih roditelja, suroditeljevanje

Cooperation between teachers and divorced parents: opportunities and challenges of coordination

Abstract

The subject of the graduate thesis is the cooperation between teachers and divorced parents with an emphasis on opportunities and challenges in their coordination. The theoretical part shows the possible challenges and the importance of quality co-parenting after divorce and then opportunities and possible challenges of cooperation between teachers and divorced parents. Because domestic literature is missing the research of the family structure of divorced parents in the context of the relationship between school and family, the empirical part of the thesis is focused on the perspective of teachers and answering the research question: *Do teachers find a relationship with divorced parents more similar or different to the one with married parents, based on their personal experiences and potentials/challenges of coordination that come with it?* Analysis of the data collected through the interview method on a sample of nine participants showed that teachers have the same kind of relationship with divorced parents, even though they notice certain differences in their behaviour, traits and needs. The reason for that is that this kind of cooperation is based on communication with one parent, mostly mother, which is a case in biparental families as well. Participants consider cooperation with both divorced parents their responsibility and have a split opinion on skills and knowledge that are required for this kind of cooperation. Still, they agree that they would like to replace the lack of theoretical and experiential learning by attending workshops and educations more often. Limitations of the research are elaborated at the end of the thesis, but the research contribution to pedagogical science is also highlighted.

Key words: essentialization of family structure, coordination of teachers and divorced parents, co-parenting

1. Uvod

Suvremeno je društvo izloženo brojnim gospodarskim, socijalnim i moralnim promjenama koje su, kao posljedica globalizacije i liberalizma, izravno utjecale na strukturu postmoderne obitelji. Pojam obitelj tradicionalno je shvaćen kao nuklearna obitelj, odnosno „obitelj s majkom i ocem u monogamnoj vezi, koji zajedno žive i zajedno odgajaju svoje potomke“ (Kušević, 2017, 309), no danas ga zamjenjuju drugi, različiti oblici obitelji. U njima je, za razliku od nuklearne obitelji, vidljivo usmjerenje k dominaciji osobnih interesa, a stavljanje općeg dobra u drugi plan (Maleš, 2012). S obzirom na to da obitelj kao zajednica zahtijeva zajedničko djelovanje svih njenih aktera pri ostvarenju njihovih životnih vrijednosti, ciljeva i potreba, takva filozofija individualizma se može naći kao barijera funkcioniranju obitelji. Točnije, može dovesti do slabljenja međusobnih odnosa unutar iste, ali u konačnici i do promjene njene strukture, odnosno razvoda bračne zajednice. Razvod braka, kao krajnji oblik bračne nestabilnosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006), javlja se u gotovo polovici brakova današnjice (Thompson i Amato, 1999; Turner-Vorbeck, 2008), odnosno čak četiri od deset brakova završi njegovim razvodom (Glance, 2004, prema Clarke-Stewart i Brentano, 2006). U Republici Hrvatskoj, prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2019) vidljivo je kako se od 2009. do 2018. godine broj razvedenih brakova povećao za 18 %. Osim toga, od ukupne brojke razvedenih brakova u 2018. godini čak je 56 % brakova uključivalo djecu. U slučaju kada bračnu zajednicu čini obitelj s djecom, prilikom procesa razvoda braka, nužno je urediti pravne posljedice razvoda u odnosu na djecu. Bračni partneri mogu sastaviti plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi koji sadrži sporazum o pravnim posljedicama vezanim za djecu, a ukoliko to ne učine, odluku o navedenim pitanjima donosi sud po službenoj dužnosti (Obiteljski zakon, 2015). Tim procesom obitelj prolazi fazu kada mijenja svoju strukturu te postaje alternativni oblik nuklearne obitelji. Točnije, obitelj iz početnog oblika obitelji s dva roditelja koji dijele isto kućanstvo prelazi u obitelj s roditeljima koji ne dijele isto kućanstvo. Iako se obiteljske veze tada razlikuju po njihovoj jačini kontakta s roditeljem koji nije nazočan u djetetovu kućanstvu (Raboteg-Šarić i sur., 2003), u stručnoj se literaturi za njih najčešće koristi termin „jednoroditeljske obitelji“, ali i „napuštene ili nekompletne obitelji“, „razorene obitelji“, „krnje ili nepotpune obitelji“, „samohranog roditelja“, „roditelja samca“ ili „jednog roditelja“ (Piorkovska-Petrović, 1990, prema Grozdanić, 2000). Ako

jedan roditelj stanuje s djetetom, a drugi je pritom aktivna roditeljska figura u djetetovu životu, termin „jedoroditeljska obitelj“ pomalo je zavaravajući jer maskira ili negira aktivitet oba roditelja (Raboteg-Šarić i sur., 2003). Ipak, Obiteljski zakon (ObZ, 2015, čl. 119. (1)) nalaže kako „roditelj koji ne stanuje s djetetom ima pravo i dužnost ostvarivati osobne odnose s djetetom, neovisno o njegovu pravu na ostvarivanje roditeljske skrbi“. U skladu s time, Čudina-Obradović i Obradović (2006) navode postojanje jednoroditeljske obitelji s podjednakom podjelom roditeljstva oca i majke, ali i one obitelji u kojima je majka glava obitelji uz kontakte s ocem i obrnuto. Osim toga, moguće je i da, iako ima to pravo, roditelj s kojim dijete ne stanuje s njime uopće ne održava nikakav kontakt pa je tada bez zadržke opravdano korištenje termina jednoroditeljske obitelji. Važno je naglasiti kako će u ovom radu fokus biti na onim obiteljima u kojima roditelj koji ne stanuje s djetetom ima zakonsko pravo i dužnost održavati kontakte s djetetom.

Razvod bračne zajednice nalazi se na drugom mjestu ljestvice izrazito stresnih životnih događaja, odmah nakon smrti bračnog partnera (Holmes i Rahe, 1967, prema Čavarović-Gabor, 2008). Osim što zahtijeva prilagodbu bivših bračnih partnera na novi način života i nove okolnosti, promjena obiteljske strukture utječe i na cjelokupan razvoj djeteta (Amato, 2012), odnosno može prouzročiti bihevioralne, psihološke i akademske probleme djeteta (Amato i sur., 2011). Kako bi život djeteta bio minimalno narušen, važno je da oba roditelja s njim održavaju pozitivne odnose te da izostaju roditeljski sukobi nakon razdvajanja (Amato i Keith, 1991). Također, osim odgoja i brige o djetetovu zdravlju, važno je da roditelji zajednički sudjeluju i razmjenjuju informacije o obrazovnom procesu djeteta. U tome veliku ulogu ima njihova koordinacija s nastavnikom, odnosno usklađivanje djelovanja dvaju razvedenih roditelja i nastavnika kao članova trijade, a čiji je zajednički fokus na djetetovu napredovanju u školskome kontekstu.

Na samom su početku teorijskoga dijela rada prikazana terminološka određenja roditeljevanja te izazovi koje razvod braka u njega unosi, ali i važnost koju kvalitetno suroditeljevanje ima za obiteljsku zajednicu. Drugo poglavlje započinje terminologijom suradnje roditelja i škole, a potom se konkretno usmjerava na važnost suradnje razvedenih roditelja i nastavnika, ali i na izazove koje ona sa sobom nosi. Kako je u fokusu rada perspektiva nastavnika, na navedeno se nadovezuje empirijski dio rada koji će adresirati

koordinacijsku ulogu nastavnika u povezivanju roditelja (kao individua i roditeljskoga para) sa školom pri čemu će se nastojati odgovoriti na ključno istraživačko pitanje, a to je je li suradnja nastavnika i razvedenih roditelja više slična ili različita u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku.

Osobni interes za odabir ove tematike iskustvo je osobe iz užeg kruga obitelji putem koje sam stekla uvid u poteškoće koje se javljaju između suradnje kako samih razvedenih roditelja tako i njihove suradnje s nastavnicima. Zbog toga što je navedena problematika oskudno obrađena u domaćoj literaturi, svojim istraživanjem želim joj doprinijeti korisnim i uporabljivim podacima i rezultatima. Ovu tematiku smatram izrazito važnom s obzirom na to da je broj djece, pa tako i razvedenih roditelja, u obrazovnim ustanovama sve veći, a izazovi s kojima se nastavnici u suradnji s njima susreću sve kompleksniji.

2. Roditeljstvo nakon razvoda braka

Roditeljstvo označava vezu kako između oca i djeteta tako i između majke i djeteta, a kada se naglasak stavi na socijalne činitelje, odnosno aktivnosti skrbi, kontrole i poticanja razvoja djeteta, dolazi se do termina roditeljstva (Hoghugh, 2004, prema Kušević, 2011). Termin roditeljstvo je, iako još uvijek neuvriježen, potencijalni hrvatski termin za engleski termin „parenting“, a kojim se nastoji prikazati važnost radnji roditelja u roditeljstvu, a ne njegovo samorazumljivo biološko stanje (Kušević, 2011). Po prestanku zajedničkog života razvodom braka, roditeljstvo dobiva novu dimenziju za oba roditelja. Važno je naglasiti kako se termin „razvod“ braka koristi u Obiteljskom zakonu još od 2003. godine, a koji označava prestanak bračne zajednice na način da „razvod braka može tužbom zahtijevati jedan bračni drug, ali i oba bračna druga prijedlogom za sporazumni razvod braka“ (ObZ, 2015, čl. 50. (1)). Do navedenog razdoblja, odnosno u Obiteljskom zakonu iz 1998. godine, korišten je termin „rastave“ braka koji danas označava prekid zajedničkog života partnera, ali uz formalni ostanak u braku (Franjić, 2020). Prema tome, s obzirom na to da se razvodom braka mijenja način ostvarivanja svih ranije spomenutih aktivnosti koje roditeljstvo podrazumijeva, važno je urediti plan roditeljske skrbi. Obiteljski zakon (2015) nalaže kako „roditelji imaju pravo i dužnost samostalno, zajednički i sporazumno ostvarivati roditeljsku skrb“ (čl. 104. (1)) prema čemu su „dužni sastaviti plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi (čl. 54. (2); čl. 104. (2)), a koji „mogu sastaviti samostalno, u postupku obveznog savjetovanja, kao i u postupku obiteljske medijacije“ (čl. 106. (5)). Osim toga, „zajedničko ostvarivanje roditeljske skrbi može biti uređeno i odlukom suda koja se temelji na sporazumu roditelja o svim bitnim pitanjima iz plana o zajedničkoj roditeljskoj skrbi“ (ObZ 2015, čl. 104. (3)), a postoji mogućnost i da „jedan roditelj samostalno ostvaruje roditeljsku skrb na temelju sudske odluke ako roditelji nisu postigli plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi ili sporazum tijekom sudskog postupka“ (ObZ, 2015, čl. 105. (3)). Osnovno pitanje roditeljske skrbi o kojem je potrebno odlučiti pitanje je mjesta stanovanja djeteta. Istraživanja pokazuju da dijete nakon razvoda braka češće stanuje s majkom nego s ocem (Amato, 2001; Nord i West, 2001; Fassel, 1991, Levine, 1995, Thompson, 1999, svi prema Ellington, 2003; Bujišić, 2005; Clarke-Stewart i Brentano, 2006; Braver i Lamb, 2013), što potvrđuje i podatak Državnog zavoda za statistiku (2019) u Republici Hrvatskoj. Tako je 2018. godine čak 87 % djece nakon razvoda braka povjereno na skrb majci, a samo 13 % ocu. To je razlog

da se mnogi autori pod pojmom jednoroditeljskih obitelji referiraju na suživot djeteta i majke kao glave obitelji, a oca kao onog koji ne stanuje s djetetom. Članak 106. Obiteljskog zakona (2015) ističe da je, osim određenja mjesta stanovanja djeteta, bitno odrediti i pitanje vremena koje će dijete provoditi sa svakim od roditelja, načine razmjene informacija i donošenja odluka važnih za dijete, visinu uzdržavanja kao obvezu roditelja kod kojeg dijete ne stanuje te druga pitanja koja roditelji smatraju bitnima za dijete. Bez obzira radi li se o zajedničkom ili samostalnom ostvarivanju roditeljske skrbi, „dijete ima pravo ostvarivati osobne odnose s oba roditelja“ (ObZ, 2015, čl. 5. (2)) te „pravo na roditeljsku skrb oba roditelja“ (ObZ, 2015, čl. 84. (3)). S druge strane, u istom slučaju, „roditelji imaju pravo samostalno donositi svakodnevne odluke u vezi s djetetom za vrijeme kad se dijete nalazi kod jednoga od njih“ (ObZ, 2015, čl. 110. (1)) te su „dužni međusobno razmjenjivati informacije o očuvanju djetetova zdravlja i dosljednosti u odgoju“, osim ako je jednom od njih to zabranjeno ili ograničeno sudskom odlukom (ObZ, 2015, čl. 111. (1)). Navedena prava roditeljske skrbi, „roditelji su dužni ostvarivati u skladu s djetetovim razvojnim potrebama i mogućnostima“ (ObZ, 2015, čl. 91. (1)), snoseći najveću odgovornost za njih te uzimajući u obzir dobrobit djeteta kao temeljnu brigu (Konvencija o pravima djeteta, 2001, čl. 18.) roditeljevanja. Iako sudska odluka služi kao potpora i vođenje obiteljskog života nakon razvoda braka i to pomoću simboličkih skela, a za koje se u engleskom jeziku koristi naziv „scaffolding“, stvarno obiteljsko funkcioniranje se oblikuje načinom na koji se roditelji suočavaju s izazovnom realnošću koja tada slijedi.

2.1. Izazovi roditeljevanja

Prva godina ili dvije nakon razvoda bračne zajednice obično su iznimno stresne, kako za dijete tako i za oba roditelja (Braver i Lamb, 2013). Iako razvedeni roditelji i dalje imaju dužnost i odgovornost zajednički donositi odluke, voditi brigu, odgajati i uzdržavati dijete, odnosno suroditeljevati, istovremeno se suočavaju s različitim poteškoćama, bilo pojedinačno ili međusobno, a koje im u tom procesu stvaraju barijere. U skladu s time, temeljem pregleda literature, u nastavku rada izdvojeni su stresori koji, po svojoj naravi, mogu na različite načine utjecati na svakog pojedinog roditelja te oni koji se odražavaju na funkcioniranje i suradnju roditelja u cjelini.

2.1.1. Individualni stresori

Jedan od početnih izvora stresa razvedenih roditelja je pad životnog standarda, odnosno *pojava ekonomskih poteškoća*. Istraživanja (Amato i Keith, 1991; Nord i Zill, 1996; Ahrons, 1994, prema Ellington, 2003; Amato 2012) pokazuju kako su to uglavnom majke čija se financijska situacija ozbiljno narušava i to za čak 50 %. S obzirom na to da je, kao što je već ranije u radu rečeno, veći postotak majki koje stanuju s djetetom u jednoroditeljskoj obitelji, jasno je da je teže vlastitim prihodima podmiriti troškove uzdržavanja i djeteta i sebe. Ti su troškovi ostali isti, a prihodi znatno manji. To je daleko teža situacija od one u dvoroditeljskim obiteljima s najčešće dvama prihodima. Samim time, takva situacija dovodi do feminizacije siromaštva prilikom koje je vjerojatnost žena da postanu siromašne veća nego je to vjerojatnost muškaraca. Osim toga, javlja se i tendencija infantilizacije siromaštva koju obilježava porast broja siromašne djece (Raboteg-Šarić i sur., 2003).

Pad životnog standarda, kako kod majki tako i kod očeva, može dodatno povećati dozu stresa s kojima se nose od samog početka razvoda braka te tako uvelike utjecati na njihovo *zdravstveno stanje*. Iako neposredno nakon razrješenja sudskog postupka majke imaju tendenciju veće razine zadovoljstva s obzirom na sami ishod razvoda, a očevi mogu prvi put iskusiti osjećaj rodne diskriminacije od strane pravnog sustava prilikom čega im se znatno smanjuje samopoštovanje (Booth i Amato, 1991; Braver i O'Connell, 1998, prema Braver i Lamb, 2013), istraživanja (Kitson i Morgan, 1991, prema Maleš, 1995; Braver i Lamb, 2013) pokazuju kako oba roditelja imaju veći rizik od psihičkih i tjelesnih poteškoća, odnosno depresije, anksioznosti te akutnih bolesti, ali i ovisnosti o alkoholu, suicidalnih misli i slično.

Slijedom toga, navedeni stresori mogu utjecati i na *pristupanje samom djetetu*. Istraživanja (Christoffersen, 1998, prema Weinraub i sur., 2002; Leinonen i sur., 2003, prema Pećnik i Raboteg-Šarić, 2005) pokazuju kako ekonomski pritisak negativno utječe na roditeljevanje i kvalitetu roditeljskog ponašanja općenito, a posebice kod očeva iz jednoroditeljskih obitelji. Također, osim što postoji mogućnost da počinju sumnjati u svoje roditeljske kompetencije, istraživanje (Braver i Lamb, 2013) je pokazalo kako roditelji često manje koriste pozitivne roditeljske strategije te se okreću onim negativnim. Točnije, jačanje negativnih roditeljskih strategija kod majki, kao osobe s kojom dijete stanuje, označava češće korištenje kazni kao disciplinskih mjera te agresivnosti koja vodi

do eskalacije sukoba, ali i otežano nadgledanje aktivnosti djeteta. S druge strane, kod očeva su, kao osoba koje nisu primarni skrbnici, vidljive poteškoće u adaptaciji na nova pravila i načine funkcioniranja obitelji, a to se očituje u kvaliteti odnosa s djetetom prilikom kojeg postaju vrlo permisivni i pokušavaju preuzeti ulogu prijatelja, a ne autoriteta (Khan, 2005; Braver i Lamb, 2013). Međutim, kada su u pitanju očevi kao primarni skrbnici, istraživanje (Hilton i Desrochers, 2000, prema Gebel, 2003) pokazuje kako su, uspoređujući ih s majkama kao primarnim skrbnicama, vidljive razlike u roditeljskim strategijama. Točnije, dokazano je kako očevi kao primarni skrbnici rjeđe mijenjaju disciplinsku praksu nakon razvoda, a u slučaju da i nastane promjena, ona je obično pozitivna. Također, očinske disciplinske metode su tada dosljednije, ali imaju tendenciju biti i učinkovitije (Downey i sur., 1998; Hilton i Desrochers, 2000, prema Gebel, 2003). Osim toga, uključeni su u aktivnosti djece te češće dopuštaju djeci da samostalno sudjeluju u aktivnostima svojih vršnjaka nego što je to slučaj s majkama (Hilton i Devall, 1998). S druge strane, razlike se javljaju i u usporedbi s očevima iz tradicionalne obiteljske strukture. Tako rezultati istraživanja (Bronte-Tinkew i sur., 2010) pokazuju nekompatibilnost promjena disciplinske prakse s prethodno prikazanim rezultatima istraživanja. Točnije, dokazano je kako se očevi kao primarni skrbnici rjeđe okreću autoritativnoj metodi, a češće permisivnoj metodi odgoja, što nije pozitivno obilježje disciplinske prakse. Ipak, ono što jesu pozitivne promjene, a koje istraživanja pokazuju, su očeva češća uključenost u razne djetetove aktivnosti te veća vremenska posvećenost razgovoru s djetetom (Cooksey i Fondell, 1996; Hofferth, 2006).

Osim roditeljskog odnosa s djetetom, nerijetko se javljaju i *izazovi pri socijalnoj adaptaciji u društvu*. Tako se javlja prekid odnosa bivših partnera sa zajedničkim prijateljima, ali i općenito izdvajanje iz društva te gubitak prijateljskih kontakata koje su imali prije razvoda braka. Taj slučaj češći je kod žena nego što je to kod muškaraca (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Slijedom toga, narušavaju se socijalni odnosi i između njih samih, odnosno između veze roditelj-roditelj. S obzirom na to da je ovakva vrsta odnosa ključna pri ostvarivanju suradničkog roditeljevanja, a što i je fokus ovoga rada, sljedeće poglavlje detaljnije govori o tome kako roditeljsko ponašanje u ovim situacijama može predstavljati barijeru kvalitetnom suroditeljevanju.

2.1.2. Interpersonalni odnos roditelja

Zasigurno najveći izazov suradnji roditelja pri odgoju i brizi o djetetu čine njihov međusobni odnos i komunikacija nakon razvoda braka. Velik broj studija bavio se navedenim problemom pa su u nastavku rada, osim postavki (ne)kvalitetne komunikacije, predstavljene različite vrste odnosa razvedenih roditelja, ali i tipova razvoda braka te tipova roditelja u istome.

Ispitivanjem 98 razvedenih obitelji, autorica Ahrons (1994, prema Amato i sur., 2011) je zaključila kako postoje *četiri vrste odnosa roditelja* ovisno o razini njihove međusobne interakcije i kvalitete komunikacije. Roditelji kao „savršeni prijatelji“ imaju iznimno visoku kvalitetu komunikacije i interakcije, ali je njihov postotak izrazito malen. Drugi tip su „kooperativni kolege“ koji su umjereni u interakciji i komunikaciji, a u slučajevima pojave određenih poteškoća u suradnji u njih ne uključuju dijete. Ukoliko roditelji ne uspijevaju suspregnuti svoj bijes te u isti uključuju dijete, ali i čitavu obitelj, nazivamo ih „ljutitim suradnicima“. Karakterizira ih umjereni kvaliteta komunikacije te neredovita međusobna interakcija. Posljednju grupu roditelja čine „bijesni protivnici“ koji su ispunjeni bijesom, nasilnim napadima, ali i brojnim sudskim bitkama. Prva dva tipa odnosa roditelja autorica obilježava kao one roditelje koji su prošli „dobar“ razvod, jer su emocionalno stabilni kao i prije njega, dok drugim dvama tipovima daje etiketu „lošeg“ razvoda s obzirom na nemogućnost upravljanja vlastitim emocijama. Postotak roditelja koji se u njima nalazi je podjednak, odnosno čini 50 % ispitanika u svakoj skupini (Ahrons, 1994, prema Amato i sur., 2011).

Slične rezultate istraživanja daje i autorica Ayoub sa suradnicima (1999) te Maccoby i Mnookin (1992). Oni razlikuju *tri tipa razvoda braka*, odnosno *četiri tipa roditelja u razvodu braka*. Prvi tip koji navode autorica Ayoub i suradnici je „prijateljski razvod“. Poslije njega roditelji ostaju u bliskim prijateljskim odnosima u kojima funkcioniraju bolje nego kao partneri. U njega su nerijetko uključeni i njihovi novi partneri zbog čega je razina komunikacije izrazito visoka. Tip roditelja koji navode Maccoby i Mnookin, a koji po svojim karakteristikama odgovara ovakvom tipu razvoda, su „kooperativni roditelji“. Iako se ovakav tip razvoda i roditelja može povezati s već navedenim „dobrim“ razvodom autora Amato (2012), autori dodaju kako je postotak roditelja koji se nalaze u ovoj grupi je izrazito nizak, tek 26 %. Osim toga, u tipovima razvoda se javlja i „razvod kao vrsta poslovnog dogovora“ u kojem roditelji razvod doživljavaju kao sklapanje

određenog posla, odnosno vođenje razgovora koji se svodi isključivo na temu skrbi o djetetu. Prema tome, u njemu svatko od roditelja želi samostalno nastaviti živjeti svoj život uz izrazito umanjenu komunikaciju i izostanak emocionalnosti (Ayoub i sur., 1999). Takvom tipu razvoda odgovaraju roditelji koji su se odlučili na „paralelno“ roditeljevanje pri kojem se javlja često izbjegavanje kontakata s bivšim partnerom (Maccoby i Mnookin, 1992). Treći tip razvoda je „visokokonfliktni razvod“, a koji bi odgovarao ranije spomenutom „lošem“ razvodu autora Amato. Njegova glavna karakteristika je čest i snažno izražen sukob među roditeljima koji može prerasti u ratovanje, nerijetko prošireno na dijete i ostatak obitelji, što odgovara tipu „konfliktnih roditelja“ (Maccoby i Mnookin, 1992; Ayoub i sur., 1999). Osim toga, autori Maccoby i Mnookin (1992) navode četvrti tip roditelja koji nazivaju „miješanom“ skupinom. Karakterizira ga istovremeno nastojanje postizanja komunikacije i dogovora te visoka razina neslaganja. Posljedice takvog odnosa slične su kao i kod već ranije spomenutih konfliktnih roditelja.

Stvarnost pokazuje da, iako je očekivano da *kvaliteta komunikacije* bude na visokoj razini radi dobrobiti djeteta, takvu razinu komunikacije postiže vrlo malo bivših partnera te njihovi međusobni sukobi u pravilu ne nestaju nakon razvoda braka. To potvrđuju i istraživanja (Masheter, 1991; Ahrons i Wallisch, 1986, prema Braver i Lamb, 2013) činjenicom da većina razvedenih roditelja ostaje u međusobnom sukobu čak tri ili više godina nakon razvoda. Roditeljski sukob je povezan sa sve većim odbijajućim, manje toplim i nježnim roditeljevanjem od strane majke, a povlačenjem iz roditeljevanja od strane očeva (Grych, 2005; Cummings i Davies, 1994, prema Braver i Lamb, 2013). Osim toga, očinska razina uključenosti može biti ograničena majčinskom kontrolom, tj. „gatekeepingom“, odnosno stavovima i ponašanjima koja ocu čuvaju prolaz u djetetov život (Allen i Hawkins, 1999). Međutim, čuvar prolaza može biti i otac te na isti način ograničavati prisutnost majke u djetetovu životu. Osim pokušaja otuđenja djeteta od drugog roditelja, autorica Hajnić (2014, 168) navodi kako je „kršenje prava djeteta na kontinuirani razvoj odnosa s oba roditelja nakon razvoda braka, iako je procijenjeno da su susreti i druženja u interesu djeteta (Konvencija o pravima djeteta, 1993, čl. 9.; ObZ, 2015, čl. 87.)“, najučestaliji oblik manipulacije pravima djeteta. Kada se u središtu sukoba javi dijete, ono može biti uključeno indirektno samim prisustvovanjem konfliktu pa i direktnim podmićivanjem, ali i pretvaranjem u „povjerljivog prijatelja“ kojemu se povjeravaju sve tajne roditeljskog konflikta (Brajša, 1998) ili koji služi za prenošenje

različitih poruka među roditeljima, a što djetetu daje osjećaj da je potrebno zauzeti određenu stranu sukoba (Galluzzo, 2012; Arbutnot i Gordon, 1997, Buchanan i Heiges, 2001, svi prema Braver i Lamb, 2013). S obzirom na to da je obitelj sustav povezanih članova koji svojim postupcima međusobno utječu jedni na druge, veliku ulogu u formiranju stava djeteta igraju sami roditelji (Rajić Stojanović, 2009). Tako se i stav djeteta prema razvodu oblikuje iskustvima tijekom roditeljskog razvoda (Cui i sur., 2010), odnosno promatrajući roditeljski odnos kao i same uzorke njihovog ponašanja. Iz tog je razloga važno da roditelji intenzivno rade na jačanju kvalitete međusobne komunikacije i interakcije te, samim time, i na jačanju pozitivnog utjecaja na dijete, a o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

2.2. Važnost kvalitetnog (su)roditeljevanja

S obzirom na to da je obitelj kontekst koji oblikuje djetetov život te potiče njegov rast i razvoj, važno je da u svakoj izazovnoj situaciji ili obiteljskoj krizi ona ostane zdrava. Obitelj je zdrava kada djetetu osigurava poticajnu okolinu koja mu pruža kvalitetnu skrb, razumijevanje, potporu te pažnju. To je moguće ispuniti samo ako roditelji traže rješenja, suočavaju se sa stresom te imaju optimističan stav i povjerenje u budućnost, a da pri tom izostaju hladni i zanemarujući odnosi obilježeni roditeljskim sukobima (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Drugim riječima, od iznimne je važnosti da roditelji nakon razvoda braka i promjene obiteljske strukture nisu usmjereni na svoj „propali odnos“, već na funkcioniranje obiteljske zajednice. S tim se povezuje ranije spomenuti konstrukt „dobrog“ razvoda autorice Ahrons (1994, prema Amato i sur., 2011), a koji sugerira kako majke i očevi trebaju surađivati kako bi osigurali dobrobit djeteta. Takva funkcionalna zajednica djeteta i dva razvedena roditelja ne razlikuje se u mnogočemu od one u kojoj su roditelji u braku. Drugim riječima, majke i očevi, iako ne stanuju zajedno te nisu u romantičnom odnosu, nastavljaju kompetentno zajednički izvršavati roditeljsku ulogu. Idealno zajedničko roditeljevanje označava suradnju pri postavljanju ograničenja, učinkovito rješavanje problema, razmjenu dosljednih, pozitivnih i afektivnih poruka te, ono najvažnije, kontinuiranu, intenzivnu i otvorenu komunikaciju (Khan, 2005). Prema tome, suroditeljevanje je kompleksan zadatak, ali ima jedan od najvećih utjecaja na prilagodbu djeteta nakon razvoda. Da je tome tako, pokazuju i rezultati istraživanja (Sandler i sur., 2008; Buchanan i sur., 1996, Harper i Fine, 2006, svi prema Amato i sur.,

2011) koji se bave kvalitetom roditeljskog odnosa s nizom dječjih ishoda. Dokazano je kako redovita komunikacija roditelja, slična pravila u oba domaćinstva te podržavanje međusobnog autoriteta i roditeljskih uloga imaju veliku korist pri djetetovu razvoju.

Kvalitetna suradnja roditelja je pozitivno povezana i s ostvarenjem bliskih odnosa djeteta ne samo s jednim roditeljem, već s oba roditelja (Maccoby i Mnookin, 1992). S obzirom na to da je već ranije u radu navedeno kako je veći postotak očeva koji se nalaze u navedenoj situaciji, u skladu s time, metaanalize relevantnih studija otkrivaju kako je suradničko roditeljevanje povezano s većom uključenošću te češćim očevim posjetima djeteta (Carlson i sur., 2008; Whiteside i Becker, 2000, prema Amato i sur., 2011), odnosno sa samom kvalitetom njihovog međusobnog odnosa (Ahrons i Tanner, 2003; Ahrons, 2004, 2007, Sobolewski i King, 2006, svi prema Amato i sur., 2011). Osim toga, istraživanjem učinaka razvoda braka dokazano je kako je za održavanje kvalitetnog odnosa s djetetom važnije da roditelj ima opsežnu i redovitu interakciju s njime nego što je važna količina vremena koje zajednički provode pri određenom susretu (Lamb i sur., 1997; Lee i Bax, 2000). Dakle, iako roditelj koji ne stanuje s djetetom s njime ne provodi jednaku količinu vremena kao onaj koji stanuje, ne znači da pri tom s njime u pravilu ima slabiji ili nekvalitetan odnos. Zapravo je važno da mu se, u trenucima kada je uz njega, istinski posveti te time jača njihovu međusobnu povezanost i povjerenje. Takav podržavajući odnos pozitivno djeluje na djetetovu prilagodbu na razvod braka roditelja jer je pokazatelj da obitelj neovisno o tome i dalje ostaje obitelj. Navedeno potvrđuje i metaanaliza 63 studije autora Amato i Gilbreth (1999) rezultatima koji pokazuju značajnu povezanost između pokazatelja dječje dobrobiti i stupnja kojim se roditelj s kojim dijete ne stanuje posvećuje razgovoru, pruža potporu i pomoć, ali i postavlja pravila i nadzire djetetovo ponašanje. Uzimajući u obzir sva navedena istraživanja, jasno je kako su kvaliteta roditeljevanja i suroditeljevanja od velikog značaja za roditelja s djetetom.

Međutim, osim toga, roditelji su oni koji svojim primjerom mogu pomoći pri suočavanju s osjećajima izazvanim razvodom, ali i kasnijim ponašanjem djeteta. To potvrđuju i rezultati longitudinalnih istraživanja povezanosti uključenosti oca, kao roditelja koji ne stanuje s djetetom, te adolescentne delinkvencije. S jedne strane, dokazano je kako je uključenost oca viša što je viša razina adolescentne delinkvencije, a što sugerira kako su očevi reagirali na probleme u djetetovu ponašanju. S druge strane, što se otac više uključuje, razina adolescentne delinkvencije se snižava (Coley i Medeiros, 2007). Slično

tome, dokazano je i kako adolescenti čiji su očevi više uključeni imaju manju vjerojatnost konzumiranja duhana (Menning, 2006, prema Braver i Lamb, 2013). Osim toga, neovisno o obiteljskoj strukturi, dokazano je i kako je očeva ljubav, u jednakoj mjeri kao i majčina, važna za djetetov socioemocionalni i intelektualni razvoj te životno zadovoljstvo, ali i akademska postignuća (Knox i Bane, 1994, Baydar i Brooks-Gunn, 1994, svi prema Nord i West, 2001; Rohner i Veneziano, 2001). Autori ističu kako je očeva uloga iznimno važna pri aktivnom sudjelovanju u raznim aktivnostima vezanim za školu jer se tada značajno povisuje vjerojatnost školskog uspjeha i bolje prilagodbe, a snizuje vjerojatnost izostanaka i djetetova napuštanja škole (Nord i sur., 1997; Nord i West, 2001). Ono što je pritom bitno naglasiti je da uloga oca kao drugog roditelja u dijadi otac-dijete biva produkt osobnosti, ali i ponašanja, tj. odnosa oca i ostalih članova obitelji, kao i cjelokupnog obiteljskog konteksta počevši od različitih obiteljskih kućanstava, socioekonomskog statusa, kulture i slično (Cabrera i Volling, 2019). Prema tome, mnoga istraživanja su pokazala višestruku korist očeve uključenosti u svakom pojedinom aspektu djetetova života, pa tako i u onom obrazovnom, a koja se, prema autorima, interpretira iz dva različita smjera. S jedne strane, esencijalističko poimanje uloge roditelja razlikuje ulogu muškarca i žene, odnosno oca i majke, implicirajući na njihove biološke reproduktivne razlike prema čemu otac nije bitan kao roditelj, već kao muškarac (Silverstein i Auerbach, 1999). S druge strane, egalitaristički pristup roditeljskoj ulozi u središte stavlja jednaku raspodjelu brige i odgovornosti za dijete, a koja nije rodno oblikovana (Brighouse i Wright, 2008; Pernar, 2010). Ipak, kako bi u fokusu odgoja bio interes djeteta, iznimno je važno da oba roditelja zajednički surađuju ne samo jedno s drugim već i s odgojno-obrazovnom ustanovom kao i onima koji su u njoj ponajviše odgovorni za razvoj njihovog djeteta.

3. Suradnja škole i (razvedenih) roditelja

Dok se škola tradicionalno shvaća kao kontekst akademskog učenja, obiteljski dom se smatra glavnim kontekstom socioemocionalnog učenja djeteta. Međutim, istraživanja sve više upućuju na važnost obaju okruženja u svim aspektima djetetovog razvoja (Ljubetić, 2014). Da je tome tako, potvrđuju i autori Epstein i Bronfenbrenner svojim modelima. Točnije, autorica Epstein (1992) postavlja model preklapajućih sfera utjecaja koji čine obitelj, zajednica te odgojno-obrazovna ustanova, a koji se mogu mijenjati ovisno o dobi, ponašanju, promjenama i slično. Slično tumači i Bronfenbrennerov razvojno-ekološki model koji ističe da razvoj djeteta u mikrosustavu, gdje se obitelj i škola nalaze kao njegova najbliža okolina, prelazi u mezosustav povezivanjem roditelja i nastavnika kao dvaju mikrosustava (Bronfenbrenner, 1986). S obzirom na to da je vidljivo kako su navedeni faktori u međusobnoj vezi u kojoj ovise jedni o drugima, jasno je da i obitelj i škola imaju svoju ulogu u razvoju djeteta stvarajući zajednicu u kojoj je dijete u njenom samom centru. U skladu s time, mijenjala se i percepcija suradnje roditelja i škole u skladu sa širenjem znanja i uvjerenja o samom djetetu i njegovom razvoju, ali i o ulozi škole, društvenoj filozofiji i slično. Dug je put promjena od potpunog izostavljanja roditelja kao dijela odgojno-obrazovnog procesa, do površne jednosmjerne komunikacije od strane nastavnika temeljene na informiranju roditelja, a naposljetku aktivnog uključivanja roditelja u odgojno-obrazovni proces kao ravnopravnih partnera dvosmjernog procesa komunikacije (Maleš, 1996; Ljubetić, 2014). Prekretnica prema shvaćanju obrazovanja kao procesa koji stavlja dijete u središte uz važnost suradnje obitelji i odgojno-obrazovne ustanove predstavljena je u Plowdenskom izvještaju 1960-ih te u Warnockovom izvještaju 1970-ih godina (Feiler, 2010). Pomicanjem granica roditeljskog uključivanja, suvremeno shvaćanje implicira da je aktivno podržavanje i ispunjavanje obrazovnih ishoda djeteta podjednaka odgovornost roditelja kao i škole (Hoover-Dempsey i Jones, 1997) zbog čega je iznimno važno shvatiti važnost njihove međusobne suradnje pri težnji takvoj zajedničkoj viziji. Iako se suvremena literatura bavi razgraničenjem različitih termina koji se bave ovom tematikom, u ovom se radu suradnja roditelja i škole odnosi na svaku vrstu aktivnosti roditelja i nastavnika uz ravnopravne procese kontinuiranog informiranja, dogovaranja, odlučivanja, savjetovanja i razmjenjivanja iskustava, kao što određuje autorica Maleš (1996), a s ciljem podupiranja djetetove dobrobiti te kvalitetnog i sigurnog razvoja kako unutar roditeljskog doma tako i obrazovne ustanove.

Mnogi autori su se složili kako je aktivno sudjelovanje roditelja u obrazovnom procesu djeteta višedimenzionalan konstrukt, a koji se manifestira u školskim i izvanškolskim aktivnostima. Roditeljska uključenost u školi predstavlja niz aktivnosti poput dolazaka na sastanke, susrete i razne događaje u školi, volontiranja, sudjelovanja u edukacijama i na izletima i slično (Epstein, 1986; Epstein i Dauber, 1991; Hoover-Dempsey i Sandler, 1997; Fan i Chen, 2001; Henderson i Mapp, 2002). S druge strane se javlja roditeljska uključenost kod kuće, a koja se manifestira u dvjema domenama. Prva je domena razvoj školskih znanja i vještina djeteta u koju spadaju izravne roditeljske aktivnosti kao što su nadgledanje i pomoć u učenju i u izvršavanju zadaća, razvoj određenih vještina poput jezika, komunikacije, ali i organizacije (Grolnick i Slowiaczek, 1994; Eccles i Harold 1996; Christenson i Sheridan, 2001; Epstein, 2001; Henderson i Mapp, 2002; Ljubetić, 2014). Drugu domenu čini poticanje učenja djeteta koje nije direktno vezano uz školski rad, već uz kognitivno stimulirajuće okruženje, poput osiguravanja edukativnog materijala, i učenje izvan doma, odnosno učenje u prirodi, kulturnim ustanovama i slično (Grolnick i Slowiaczek, 1994; Henderson i Berla, 1994; Henderson i Mapp, 2002; Jeynes, 2005; Ljubetić, 2014). Da bi roditeljska uključenost u školi i kod kuće bila uspješna, autorica Hiatt-Michael (2010, prema Ljubetić, 2014) navodi važnost još jedne dodatne domene, a koja se tiče odnosa roditelja i nastavnika. Naziva ju dvosmjernom komunikacijom, odnosno otvorenom i dinamičnom komunikacijom koja i roditeljima i školi omogućuje obostrani prijenos informacija o djetetovu napredovanju te djelotvornim strategijama za potporu djetetovu učenju, ali i uvid obiteljima u praksu ustanove kojima mogu podupirati dječje učenje kod kuće. Ukoliko se u odgojno-obrazovnoj ustanovi stvara poticajno ozračje koje roditelje doživljava kao ravnopravne partnere, utoliko se uspješnije potiče i sudjelovanje roditelja u aktivnostima i događanjima same ustanove (Ljubetić, 2014). Prema tome, ravnopravni partnerski odnos uz sebe nosi odgovornost, dužnost, ali i aktivnu ulogu obje strane u poticanju dječjeg razvoja (Pugh i De'Ath, 1989, prema Maleš, 1995). Da bi takva suradnja dospjela do zavidne razine stabilnosti i kvalitete, dokazano je kako je potrebno čak tri godine razvoja partnerskih odnosa među njenim akterima, roditeljima i nastavnicima (Sheldon i Van Voorhis, 2004, prema Bull i sur., 2008).

Ponekad je taj proces nešto duži, a osobito prilikom utjecaja različitih izazovnih situacija koje obitelji mogu prolaziti. Jedna od njih je upravo promjena obiteljske strukture koju

uzrokuje razvod bračne zajednice, a o kojem se u radu ranije govorilo. Ono što je važno još jednom naglasiti je da su roditelji, ukoliko nije zabranjeno ili ograničeno sudskom odlukom, dužni međusobno razmjenjivati jasne, brze i isključivo na dijete usmjerene informacije u vezi s njegovim školskim i izvanškolskim obvezama (ObZ, 2015, čl. 111. (1)). Osim toga, kada je u pitanju zajedničko ostvarivanje roditeljske skrbi, „odluke koje su bitne za dijete, kao i suglasnosti, roditelji su dužni donijeti, odnosno dati sporazumno“ (ObZ, 2015, čl. 108. (1)) pa tako i kada se radi o odlukama vezanim za obrazovni proces djeteta. Veliku ulogu u tome ima djetetov nastavnik. S obzirom na to da je on ključna poveznica škole, roditelja i djeteta, u takvoj potencijalno rizičnoj situaciji on ima priliku nadopuniti jezgru triangularne obiteljske veze (majka, otac i dijete), na način da neposrednim radom djetetu pruža podršku i pomoć kad god mu je to potrebno (Mindoljević-Drakulić, 2014). Kako bi prijelaz iz jedne obiteljske strukture u drugu dijete podnijelo što lakše, međusobna suradnja njegovih roditelja i nastavnika je u tim trenucima važnija više nego ikad (Early i sur., 2001). Prema tome, fokus ovoga rada je koordinacija triju aktera, odnosno dvaju razvedenih roditelja i nastavnika, takvoga suradničkoga procesa. Iako koordinacijska uloga nastavnika može biti prisutna i u dvoroditeljskim obiteljima (npr. potičući suradnju s očevima), taj je koordinacijski moment potencijalno izraženiji prilikom suradnje s razvedenim roditeljima. Drugim riječima, roditelji koji nisu u braku se ne mogu percipirati kao homogena jedinica na način na koji se, iako vjerojatno neopravdano, percipiraju roditelji koji su u braku. Iako je važno naglasiti kako koordinaciju mogu poduzimati i sami roditelji, s obzirom na to da je fokus empirijskoga dijela ovoga rada na perspektivi nastavnika, i nastavak teorijskoga dijela usmjeren je na koordinacijsku ulogu nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima.

3.1. Potencijali koordinacije nastavnika i razvedenih roditelja u procesu suradnje

Iznimno je važno da se roditelji usredotoče na potrebe djeteta, kako tijekom procesa razvoda braka tako i nakon istoga, na način da budu dio njegovog obrazovnog procesa. U skladu s time, različite studije su otkrile kako nastavnici komunikaciju s roditeljima uistinu smatraju iznimno važnom pri izgradnji pozitivne veze i suradnje s djecom koja su doživjela razvod braka roditelja (Cottongim, 2002; Ellington, 2003; King, 2007, prema Mahony i sur., 2014). Međutim, veoma često si postavljaju pitanje: „Kako možemo uključiti roditelje u suradnju?“ (Christenson i Sheridan, 2001). Istraživanje (Ellington,

2003) provedeno u kršćanskoj školi u SAD-u je pokazalo kako su anketirani nastavnici, kao savjet drugim nastavnicima koji surađuju s razvedenim roditeljima, ponudili smjernice poput onih: ne zauzimati strane između roditelja te biti fleksibilan u tim situacijama. Također, ispitivanjem nastavnika osnovne škole u Kanadi o tome što oni i razvedeni roditelji mogu učiniti kako bi podržali dijete u procesu ili nakon razvoda braka, King (2007, prema Mahony i sur., 2014) zaključuje kako su se odgovori ticali važnosti međusobne suradnje, podrške i otvorene komunikacije s oba roditelja te strategije izgradnje emocionalne, akademske i bihevioralne podrške djetetu za prilagodbu obiteljskoj situaciji. Smjernice za nastavnike istaknuli su i Fredericks i suradnici (1991), a referirajući se na suradnju s razvedenim roditeljima ističu važnost otvorene komunikacije s razvedenim roditeljima, ali i češćeg održavanja roditeljskih sastanaka jer, kako navode, otvorenost nastavnika na suradnju potiče otvorenost samih roditelja. Također, iznimno je bitno ne prozivati roditelje koji nisu primarni skrbnici, već im omogućiti jednaku dostupnost informacija kao i drugom roditelju (Fredericks i sur., 1991). Iz navedenih rezultata istraživanja vidljiva je važnost koordinacijske uloge koju ima nastavnik prilikom čega, pružanjem podrške i informacija, fleksibilnošću te otvorenom komunikacijom s oba razvedena roditelja u jednakoj mjeri, potiče kvalitetnu i uspješnu suradnju.

Osim toga, istraživanje (Mahony i sur., 2014) je pokazalo kako partnerstvo nastavnika i roditelja pozitivno utječe na nastavnikovo pružanje podrške učenicima razvedenih roditelja prilikom emocionalnog, akademskog i bihevioralnog napretka. Nadalje, dosadašnja istraživanja (Steinberg i sur., 2009; de Bruïne i sur., 2014, Epstein, 2008, Frederico i Whiteside, 2016, Goldberg i Smith, 2017, Moore-Thomas i Day-Vines, 2010, Murray i Mereoiu, 2016, Thompson i sur., 2015, svi prema Dor, 2018; Mahony i sur., 2014) koja su se bavila suradnjom razvedenih roditelja i nastavnika otkrila su kako kvalitetna suradnja utječe na poboljšanje socioemocionalnog razvoja i prilagodbe, na osjećaje vrijednosti te motiviranost i samopouzdanje djeteta. Također, rezultati pokazuju da pozitivno djeluje i na njegov obrazovni proces. Točnije, utječe na njegova akademska postignuća i intelektualne vještine, ali i smanjuje problematično ponašanje i izostanke. Bitno je naglasiti kako je pozitivan utjecaj u svim aspektima djetetova života povezan i s roditeljem koji ne stanuje s djetetom, a koji je uključen suradnju sa školom (Nord i sur., 1997; Wallerstein i Kelly, 1980, prema Nord i West, 2001). Zbog toga je iznimno važno

shvatiti kako on igra veliku ulogu u djetetovu razvoju ne samo održavanjem kontakta, već i uključivanjem u procese njegova života.

Iako Reay (2004) ističe kako roditeljska uključenost u obrazovni proces djeteta u 21. stoljeću više nije opcija, već znak idealnog roditeljavanja, vrlo je bitno naglasiti kako se takav oblik uključenosti razlikuje od situacije do situacije pa tako i pri različitim obiteljskim strukturama. Točnije, prilikom suradnje s roditeljima koji se nalaze u različitoj obiteljskoj strukturi, kao posljedici razvoda braka, javljaju se potencijalni izazovi, a koji su razrađeni u nastavku rada. „Neprihvatanje markera različitosti obitelji potencijalno pridonosi reprodukciji društvenih nejednakosti“ (Kušević, 2015, 183), zbog čega zahtjev za kontinuiranom uključenosti i suradnjom nije univerzalan te ne stavlja u jednaku poziciju svaku obitelj i svakog roditelja. Uviđajući višestruku važnost koordinacije nastavnika i razvedenih roditelja u procesu suradnje, potrebno je imati na umu kako se do kvalitetne suradnje dolazi zajedničkim prevladavanjem barijera koje se nađu na tome putu.

3.2. Izazovi koordinacije nastavnika i razvedenih roditelja u procesu suradnje

Promjena obiteljske strukture prilikom razvoda bračne zajednice je izuzetno stresno razdoblje koje donosi velike promjene u živote onih koji su njen dio. Osim što se partneri tada suočavaju s različitim osobnim izazovima, ali i onima koji se javljaju pri njihovom međusobnom odnosu, a koji su ranije u radu razrađeni, nerijetko se javljaju i izazovi u samoj koordinaciji nastavnika i razvedenih roditelja. Istraživanje (Nord i sur., 1997) pokazuje kako roditelji koji nakon razvoda ne stanuju s djetetom imaju iznimno niski postotak sudjelovanja u bilo kakvoj aktivnosti povezanoj sa školom. Točnije, kada je u pitanju majka kao roditelj s kojim dijete ne stanuje, rezultati pokazuju da čak 58 % njih nije sudjelovalo niti u jednoj od aktivnosti, dok samo 20 % ima visoku razinu uključenosti. Ostatak postotka označava nisku ili umjerenu razinu uključenosti. S druge strane, kada se radi o ocu kao roditelju koji ne stanuje s djetetom, vidljiv je rezultat od 69 % nesudjelovanja u aktivnostima, a samo 9 % visoke razine uključenosti. Ostatak postotka predstavlja, kao i kod majki, nisku ili umjerenu razinu. Ipak, važno je naglasiti kako to nije slučaj samo kod razvedenih roditelja, već i u dvoroditeljskim obiteljima. Dokazano je da u obitelji s oba roditelja u kućanstvu majke imaju višu razinu uključenosti

u obrazovni proces djeteta nego očevi (Nord i West, 2001). Prema tome, ukoliko je prisutan protok informacija među roditeljima u oba slučaja, navedene razlike u razinama uključenosti ne moraju implicirati na neinformiranost drugog roditelja, tj. oca. Također, nisko sudjelovanje ili nesudjelovanje roditelja u obrazovnim aktivnostima djeteta ne smije automatski implicirati na njihovu nezainteresiranost jer „zahtjev za intenzivnom suradnjom obitelji i škole nije neutralan niti različite obitelji u želji da podupru djetetov školski put stavlja u jednaku „startnu“ poziciju“ (Kušević, 2015, 183). Zbog toga je potrebno osvijestiti s kojim se izazovima suočavaju razvedeni roditelji, ali i sami nastavnici, a da direktno utječu na njihovu međusobnu koordinaciju i suradnju. Pregledom relevantnih istraživanja i literature, izdvojeni su sljedeći izazovi: međusobna koordinacija razvedenih roditelja, materijalne i vremenske mogućnosti razvedenih roditelja te kompetentnost i stavovi nastavnika pri suradnji s razvedenim roditeljima.

3.2.1. Međusobna koordinacija razvedenih roditelja

Razvodom bračne zajednice, osim međusobnog odnosa roditelja, mijenja se i odnos roditelja s obrazovnom ustanovom koju dijete pohađa. Uloge povezane sa školskim obvezama zahtijevaju više pažnje, ali i međusobne koordinacije roditelja. Naime, da je takva vrsta koordinacije jedan od izazova pri suradnji kako sa školom, pa tako i s nastavnicima, pokazuju rezultati dvaju istraživanja (Nord i Zill, 1996; Qu i sur., 2014). U njima je vidljivo kako roditelji kojima je dodijeljeno skrbništvo često ne žele imati nikakav kontakt s drugim roditeljem što zbog prethodnih negativnih iskustava, to zbog mogućih budućih loših iskustava, ali i činjenica je i u tome što drugi roditelj rijetko preuzima odgovornost za dijete, pa tako i njegove školske obveze, jer ga kvaliteta odnosa s primarnim skrbnikom, uglavnom majkom, sprječava u istome. To potvrđuju i Raboteg-Šarić i suradnice (2003) navodeći kako u 17,4 % slučajeva partneri ne komuniciraju izravno, već isključivo prenoseći poruke „preko“ djeteta. Osim toga, njih 11,8 % susreće se s prigovorima drugog roditelja vezano za odgoj djeteta, a u 12,1 % slučajeva prisutni su aktivni pokušaji drugog roditelja kako bi smanjio njihov utjecaj na dijete. Prema tome, što je međusobni odnos razvedenih roditelja kvalitetniji, to je vjerojatnije da će očevi i dalje biti uključeni, ali i da će majke imati manje razloga za ograničavanje pristupa očevima (Nord i Zill, 1996). S tim u vezi je važno istaknuti istraživanje (Tolmie i sur.,

2010) koje ističe kako je jedan od čimbenika, koji, čini se, ovjekovječuju i normaliziraju rodnu nejednakost u roditeljstvu, taj da su „majka“ i „otac“ povijesno i društveno definirani u različitim kontekstima. Smatralo se da dobra majka brine za djecu u fizičkom smislu, a otac ne. Takva se očekivanja očituju u takozvanoj „kulturi zahvalnosti“ u odnosu na muško roditeljstvo. Briga je ono što majka radi i stoga se uzima zdravo za gotovo, dok se otac, imao on makar dio njene brige, smatra kao dobar otac jer je dao više nego se od njega očekuje (Tolmie i sur., 2010). Osim toga, barijeru uspješnoj koordinaciji razvedenih roditelja može činiti i situacija kada jedan od njih odluči potražiti pomoć svog novog partnera, a koja mu je potrebna pri ispunjavanju određenih djetetovih školskih zadataka (Steinberg i sur., 2009). Kako je ranije u radu navedeno da je majka skrbnik kojem se u većini slučajeva dodjeljuje skrbništvo nad djetetom, ne začuđuje činjenica da na pitanje „Tko je više upoznat s djetetovim obrazovanjem, pa tako i nastavnikom?“, u istraživanju autorice Epstein (2001), stoji da je više od 90 % ispitanika odgovorilo kako se radi o majci. S obzirom na to da i u dvoroditeljskim obiteljima nije rijetkost da je jedan od roditelja, odnosno majka, uključeniji ili pak jedini uključen u većinu obveza vezanih za dijete (Thomson i sur., 1992; Nord i sur., 1997), ali i obrazovne aktivnosti djeteta (Nord i West, 2001), uspostavljanje i održavanje kontakta sa školom u samom startu može biti veliki izazov za roditelja koji niti prije razvoda braka nije bio uključen u navedeno (Steinberg i sur., 2009).

3.2.2. Materijalne i vremenske mogućnosti razvedenih roditelja

Ranije je u radu spomenuto kako su financijske poteškoće česta pojava kod razvedenih roditelja. Iako je dokazano da se češće radi o majkama kod kojih dijete nakon razvoda braka ostaje stanovati (Gebel, 2003; Shapiro, 1996, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), očevi se suočavaju s dužnošću plaćanja alimentacije koja im, također, stvara financijsku obvezu. S obzirom na to da se prihodi domaćinstva u oba slučaja tada smanjuju, a troškovi ostaju isti ili čak postaju viši, razara se ekonomski standard obitelji (Gebel, 2003; Hilton i Derocher, 2000, Hilton i Kopera-Frye, 2004, svi prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Ponekad dolazi do situacije da roditelji nisu u mogućnosti platiti djetetu izvanškolske ili izvannastavne obrazovne aktivnosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006) pa se tada nerijetko okreću pronalasku dodatnog posla kako bi mogli pokriti potrebne troškove života. Međutim, istraživanja (Raboteg-Šarić i sur., 2003;

Lesnard, 2008; Gracia i Kalmijn, 2016; Genadek i Hill, 2019) pokazuju kako povećanje poslovnih obveza, a uz to rijetko fleksibilni raspored, dovodi do vremenskog konflikta u životu roditelja zbog čega ih nisu u mogućnosti uskladiti s onim obiteljskim. Organizacija brige o djetetu, slobodnih dječjih aktivnosti, ali i rasporeda transporta često ostaje površna (Ramirez, 2003, prema Ljubetić, 2014), a osobito kod roditelja koji imaju više od jednog djeteta, skrbe za stariju osobu i slično (Dempsey i sur., 2005). Samim time, vremenskim ograničenjem poslovnih i obiteljskih obveza, ograničeno je i ispunjavanje roditeljskih obveza u školi. Upravo je faktor nedostatka vremena jedan od najčešćih izazova pri suradnji razvedenih roditelja s nastavnicima, a koji spominju mnogi autori (Dempsey i sur., 2005; Steinberg i sur., 2009; Dor, 2018). Iako se radi o istraživanjima koja se nisu bavila razvedenim roditeljima, dokazano je kako su vremenski faktori u uskoj vezi s ranije spomenutim ekonomskim faktorima. Točnije, na temelju promatranja 72 djece u školama i višesatnih posjeta obitelji svakog djeteta, Lareau i Shumar (1996) uvidjeli su kako roditelji srednje klase mogu lakše prilagoditi svoj poslovni raspored nego što to mogu siromašniji roditelji. Također, roditelji nižeg ekonomskog statusa su često podređeni ekonomskim pritiscima zbog čega im je teže dostupno planiranje unaprijed, dok je to svakako opcija onih povlaštenih (Giroux, 2001; prema Kušević, 2015), višeg ekonomskog statusa. Niska razina uključenosti može biti i posljedica daljine stanovanja roditelja. Točnije, istraživanje (Nord i Zill, 1996) pokazuje kako samo 38 % roditelja koji ne stanuju s djetetom žive u istom gradu ili županiji kao i njihova djeca, a kao najčešću barijeru pri uključivanju u školske aktivnosti navode nevoljkost nastavnika koji nije u stanju prikladno ugovoriti vrijeme sastanka. Prema tome, navedeni izazovi razvedenih roditelja nerijetko mogu uzrokovati kašnjenja na sastanke ili nedolaske na određena školska događanja, a koji se mogu protumačiti kao nezainteresiranost roditelja za suradnju s obrazovnom ustanovom. Osim što roditelji tada dobivaju etiketu nezainteresiranih, nemarnih ili čak loših (Kušević, 2016), to ujedno može dovesti i do isključenja roditelja pri suradnji u dijelu zajedničkog donošenja odluka (Bartulović i Kušević, 2016). Upravo je zbog toga vidljivo kako se, osim potrebe za fleksibilnošću, javlja važnost poticanja i kreiranja pozitivne svijesti od strane nastavnika prema razvedenim roditeljima te ostalim obiteljskim strukturama.

3.2.3. Kompetentnost i stavovi nastavnika pri suradnji s razvedenim roditeljima

S obzirom na to da je kompetentan pristup važan kako prema roditeljima tako i prema samom djetetu, potrebno je multidisciplinarno obrazovanje i osposobljavanje nastavnika kako bi stekli dostatna znanja i vještine za rad s istima (Ljubetić, 2005), a što bitnim smatraju i sami razvedeni roditelji u istraživanju autorice Colpin i suradnika (2004). Naime, rezultati pokazuju kako mnogi nastavnici ne posjeduju znanja, stavove i vještine potrebne za učinkovitu suradnju s obiteljima različitih pozadina. Tako autorica Shema (2015) ističe da nastavnice s kojima je surađivala, iako pokušavaju naći moguća rješenja, i dalje površno pristupaju problemu obilježavanja određenih kulturoloških običaja kao što su Dan očeva, Majčin dan i slično, a koji stavljaju u neravnopravan položaj djecu iz različitih obiteljskih struktura, pa tako i djecu razvedenih roditelja. Osim toga, što se tiče vještina za rad s razvedenim roditeljima, razlikuju se nastavnici kojima je uključivanje roditelja u obrazovni proces djeteta sastavni dio svakodnevne prakse te oni koji za time ne posežu. Rezultati istraživanja (Epstein, 2001) koje se bavilo navedenom tematikom pokazuju kako nastavnikova praksa uključivanja roditelja ima velik utjecaj na njihovo osobno vrednovanje kvalitete roditeljske pomoći i asistencije u obrazovnom procesu djeteta. Točnije, nastavnici koji se češće okreću tehnikama uključivanja roditelja u svakodnevnoj praksi prepoznaju razvedene roditelje u pozitivnijem svjetlu nego što to uviđaju drugi nastavnici. Istraživanje autorice Rishel (2008, prema Bartulović i Kušević, 2016) pokazalo je da nastavnici rjeđe kontaktiraju i organiziraju susrete s razvedenim roditeljima jer nastavnici smatraju da su oni sami odabrali biti manje uključeni u obrazovni proces djeteta. Kada nastavnici redovito uključuju roditelje u obrazovanje djeteta te kreiraju čvršću vezu obitelji i škole, tada vide kvantitetu i kvalitetu uključenosti razvedenih roditelja usporedive s uključenošću roditelja koji su u braku. Ipak, prilikom poistovjećivanja razvedenih roditelja s roditeljima koji su u braku, važno je da nastavnik ne zanemari moguće potrebe razvedenih roditelja i njihove djece, a koje nastaju kao posljedica promjene obiteljske strukture. To mogu biti potrebe za suočavanjem s određenom situacijom ili vlastitim emocijama, a samim time javlja se i potreba za fleksibilnošću nastavnika prilikom stupanja u kontakt, dogovora ili realizacije susreta s roditeljima ili pak otvorenosti za razgovor s istima. Nепрепознавање или негативно перципирание navedenih potreba zbog nestručnog ili površnog nastavničkog pristupa može dovesti obitelj u opasnost od esencijaliziranja odnosno stvaranja različitih stereotipa o

istoj (Epstein, 2001). Zbog toga nastavnik kao dobar stručnjak mora vješto balansirati između poistovjećivanja suradnje s razvedenim roditeljima sa suradnjom s dvoroditeljskim obiteljima, odnosno asimilacijskog pristupa, te isticanja specifičnih potreba razvedenih roditelja u suradnji, odnosno separacijskog pristupa (Patterson, 2013). S druge strane, nastavnici koji u svakodnevnoj praksi nemaju običaj uključivati roditelje u obrazovanje djeteta nerijetko imaju tendenciju stereotipno razmišljati kada su u pitanju razvedeni roditelji. Postojanje različitih stereotipa o roditeljima i njihovoj djeci, odnosno o obliku obiteljske strukture u kojoj se nalaze, a koji se uvelike razlikuje od one idealne, nuklearne obitelji o kojoj se ranije u radu govorilo, uvelike utječe na kvalitetu suradnje nastavnika s roditeljima. Tako je nerijetka situacija suočavanja razvedenih roditelja s negativnim reakcijama u školi s obzirom na promjene u njihovoj obiteljskoj strukturi (Colpin i sur., 2004). Navedeno je dokazano ispitivanjem (Dor, 2018) 18 roditelja iz Izraela, a koji dolaze iz triju različitih obiteljskih struktura: razvedeni roditelji, samohrani roditelji koji se nikad nisu vjenčali i roditelji iz istospolne zajednice. Točnije, roditelji kazuju kako osjećaju da nastavnici, iako informirani i naizgled tolerantni prema drugačijoj obiteljskoj strukturi, nisu internalizirali pojavu obitelji koja nije dio njihove svakodnevne rutine. Postojanje stereotipnih percepcija razvedenih roditelja dokazuju i istraživanja (Grant i Ray, 2009; Bennett i Jamies, 1999, prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2009; Levkovich i Eyal, 2020) navodeći kako stručnjaci roditelje različitih obiteljskih struktura vide neodgovornima, sebičnima, nestrpljivima i nedovoljno kompetentnima te nerijetko osuđuju njihova ponašanja prilikom suradnje, ali i da imaju tendenciju poistovjećivanja s mišljenjem jednog od roditelja. Unatoč tome, nastavnici su svjesni važnosti održavanja komunikacije s oba roditelja pa ih tako nastoje uključiti potičući ih pritom na zajedničku suradnju (Levkovich i Eyal, 2020). Također, važno je naglasiti i drugo istraživanje (Bloom, 2001) kojim je dokazano da nastavnici siromašne majke iz jednoroditeljskih obitelji percipiraju lošim majkama, lijenima i bez radne etike, ali i apatičnima, nezainteresiranima te ravnodušnima. Osim toga, prilikom suradnje im pristupaju kao da su djeca, a ne odrasle osobe. S druge strane, majke suradnju s nastavnicima povezuju s osjećajima nemoći i nepoštovanja, a roditeljske sastanke s bojištem. Također, istraživanje (Laarrabee i Kim, 2010, prema Kušević, 2017) 18 različitih obiteljskih struktura od strane 68 budućih nastavnika pokazalo je kako dio njih specifične strukture nije prepoznalo kao obiteljske te su bili manje skloni uključiti ih kao

primjer u svoje poučavanje. S obzirom na to da „izostavljanje određene obiteljske strukture iz kurikuluma zbog nastavnikova osobnoga stava da ta struktura ne predstavlja (idealnu/normalnu) obitelj (dakle, njeno smještanje u tzv. nulti kurikulum) učenicima može poslati snažnu poruku o mjestu njihove obitelji u obrazovnome sustavu pa i samome društvu“ (Kušević, 2017, 313), važno je napomenuti kako nastavnici imaju tendenciju negativnijeg vrednovanja i djece razvedenih roditelja u različitim aspektima djetetova razvoja¹ pripisujući to obiteljskoj strukturi, a ignorirajući utjecaj vlastitih predrasuda (Turner-Vorbeck, 2008). S obzirom na to da demografski trendovi pokazuju kako će promjena obiteljske strukture biti „novo normalno“, neophodno je da nastavnici razumiju kontekst svake pojedine obitelji te preispitaju vlastite stavove prema roditeljima. Samim time, javlja se važnost posjedovanja određenih znanja i vještina potrebnih za takvu vrstu suradnje. Drugim riječima, potrebno je poznavati područja obiteljske pedagogije, ali i partnerstva same obitelji i odgojno-obrazovne ustanove, a koji su temelj kvalitetne suradnje. Na to se nadovezuje i poznavanje samog Obiteljskog zakona koji svojim legislativnim smjernicama propisuje sve bitne informacije počevši od samog početka procesa razvoda braka pa do funkcioniranja obitelji nakon njega. Kako navedeno znanje ne bi postojalo samo u teorijskom smislu, potrebno ga je primijeniti i u praksi. S tim u vezi, naglasak bi trebao biti na razvoju vještina komunikacije, organizacije, ali i osiguravanja pomoći i podrške obiteljima različitih struktura.

¹ Rezultati istraživanja pokazuju kako nastavnici imaju niža očekivanja od djece čiji roditelji nisu u braku nego od onih koji jesu (Levine, 1982; Stevenson i Black, 1995) te slabije vrednuju kvalitetu njihove domaće zadaće (Epstein, 2001). Također, djecu razvedenih roditelja nastavnici negativnije vrednuju u domenama sreće, emocionalne prilagodbe i nošenja sa stresom (Santrock i Tracy, 1978), ali i dimenzijama aktivnosti učenja, socijalnim aktivnostima i ponašanjima koja reflektiraju emocije (Guttman i sur., 2008, prema Kušević, 2017).

4. Empirijsko istraživanje

4.1. *Određenje problema istraživanja*

S obzirom na to da je porast broja različitih obiteljskih struktura s vremenom sve veći, veća je i važnost razumijevanja suvremenog položaja i potreba takvih obitelji u društvu, a samim time i u odgojno-obrazovnim ustanovama. Škola, kao jedna od njih, ima veliki značaj u razvoju djeteta, a posebice kada ono prolazi kroz stresne i emocionalno bolne faze restrukturiranja obitelji kao što je razvod braka vlastitih roditelja ili faze koje slijede nakon samog razvoda (Dor, 2018). Različita pitanja regulirana presudom o razvodu braka i načinu održavanja roditeljske skrbi, osim na međusobne odnose roditelja i djeteta, utječu i na odnose roditelja sa školom, a osobito s nastavnicima s kojima je kontakt roditelja najučestaliji.

Određena su se strana istraživanja (Cottongim, 2002; Mahony i sur., 2014; Dor, 2018) doticala područja suradnje razvedenih roditelja, kao članova jedne od različitih obiteljskih struktura, sa školom kao odgojno-obrazovnom ustanovom djeteta. O važnosti uloge samog nastavnika prema djetetu prilikom razvoda bračne zajednice roditelja govori istraživanje autora Mahony i njegovih suradnika (2014), dok njihov stav o važnosti komunikacije s razvedenim roditeljima otkrivaju studije autora Cottongim (2002) te Mahony i suradnika (2014). Konkretno o važnosti utjecaja suradnje nastavnika s razvedenim roditeljima na socioemocionalni razvoj djeteta, osjećaj vrijednosti, motiviranosti i samopouzdanja, ali i na akademska postignuća te intelektualne vještine djeteta istražuje Dor (2018). Osim toga, da održavanje kontakta s nastavnikom, od strane onog roditelja koji nakon razvoda braka više ne stanuje s djetetom, ima pozitivno djelovanje na djetetov razvoj tumače istraživanja autorice Nord i suradnika (1997) te Nord i Westa (2001). Drugi dio autora se orijentirao na izazove koji se mogu javiti prilikom navedene suradnje, a tiču se međusobne koordinacije razvedenih roditelja (Nord i Zill, 1996; Qu i sur., 2014), materijalnih i vremenskih mogućnosti roditelja (Nord i Zill, 1996; Gebel, 2003; Dor, 2018), ali i kompetentnosti i stavova nastavnika (Santrock i Tracy, 1978; Levine, 1982; Stevenson i Black, 1995; Bloom, 2001; Epstein, 2001; Colpin i sur., 2004; Grant i Ray, 2009; Shema, 2015; Dor, 2018; Levkovich i Eyal, 2020).

S druge strane, domaća literatura koja se bavila navedenom tematikom je oskudnija od one u svijetu. Postoje mnogobrojna istraživanja (Kolpak, 2006; Jurčić, 2009; Pahić i sur.,

2010; Sušan Gregorović, 2017; Knežević, 2019) koja su vezana za suradnju škole i roditelja općenito, međutim, ne i konkretno škole i razvedenih roditelja. Ipak, postoje određeni teorijski i empirijski radovi (Raboteg-Šarić i sur., 2003; Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Ljubetić, 2014; Mindoljević-Drakulić, 2014; Kušević, 2017) koji se dotiču nekih dijelova teme relevantne za ovaj rad. Tako se autorica Mindoljević-Drakulić (2014) osvrće na važnost uloge nastavnika prilikom razvoda braka roditelja, dok Raboteg-Šarić i suradnice (2003) problematiziraju međusobni odnos razvedenih roditelja. Osim toga, autori Čudina-Obradović i Obradović (2006), Raboteg-Šarić i suradnice (2003) te Ljubetić (2014) govore više o materijalnim i vremenskim mogućnostima roditelja kao jednim od izazova koji se mogu javiti prilikom suradnje s nastavnicima. Stvaranje stereotipa prema članovima različite obiteljske strukture, kao drugi izazov pri takvoj vrsti suradnje, prikazuju autorice Bartulović i Kušević (2016) te Kušević (2017) nudeći pregled različitih empirijskih istraživanja. Osim što je iz navedenog vidljivo kako ima puno manje domaćih znanstvenika koji su se bavili navedenom tematikom, ono što svakako nedostaje domaćoj literaturi je pitanje obiteljske strukture razvedenih roditelja u kontekstu odnosa obitelji i škole, odnosno istraživanje područja suradnje razvedenih roditelja i škole iz perspektive roditelja i perspektive nastavnika. Fokus je ovoga rada na istraživanju perspektive nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima gdje postoje određene specifičnosti, poput uspostavljanja koordinacije suradnje s oba roditelja koja iziskuje veću vremensku fleksibilnost nastavnika ili njegovu prilagodbu i podršku obiteljskoj situaciji (Ellington, 2003; King 2007, prema Mahony i sur., 2014). Kao što je već ranije u radu rečeno, nastavnikov nestručan ili površan pristup takvoj novoj, specifičnoj obiteljskoj strukturi može dovesti u opasnost istu od esencijaliziranja, odnosno stigmatiziranja. Drugim riječima, negativno percipiranje posebnih potreba razvedenih roditelja od strane nastavnika potiče stvaranje različitih stereotipa koji uvelike utječu na kvalitetu njihove međusobne suradnje (Epstein, 2001), dok ignoriranje bilo kakvih specifičnosti te obiteljske strukture, osobito u procesu tranzicije, može biti podjednako štetno. Stoga je osnovni problem ovoga istraživanja utvrditi drže li nastavnici, temeljem vlastitih iskustava suradnje s razvedenim roditeljima i potencijala/izazova koordinacije te suradnje, suradnju s razvedenim roditeljima više sličnom ili različitom u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku.

4.2. Postupci i instrumenti

Kako bi se došlo do dubljeg uvida i razumijevanja navedenog istraživačkog problema, u istraživanju je korištena kvalitativna metodologija. Njome se proučavaju te nastoje interpretirati subjekti u socijalnom kontekstu i interakciji s određenim pojavama, radnjama, doživljajima, ali i svakodnevnim iskustvom (Halmi i Crnoja, 2003; Opić, 2016). Za prikupljanje podataka koji daju uvid u osjećaje i razmišljanja sudionika povezane s istraživačkim problemom, korišten je polustrukturirani intervju. Osim što takva vrsta intervjua omogućava spontano izjašnjavanje sudionika, svojom fleksibilnošću ostavlja prostor za detaljnije pojašnjavanje ili dodatnu provjeru pitanja, ali i iznesenih odgovora. Prema tome, instrument ovog istraživanja je protokol intervjua (Prilog 1) u kojem se nalaze pitanja otvorenog tipa, a prilikom čijeg se oblikovanja nastojala izbjeći sugestivnost te korištenje stručne terminologije.

4.3. Uzorak

Istraživanje je provedeno na prigodnom, odnosno neprobabilističkom uzorku učitelja razredne i nastavnika predmetne nastave u osnovnim školama do kojeg se došlo slanjem molbe za provođenje istraživanja na adrese elektroničke pošte ravnatelja državnih osnovnih škola Grada Zagreba, a koje sam, nakon što su odobrili molbu, zamolila da ju prosljede nastavnicima škole. Uključivanjem nastavnika razredne i predmetne nastave nastojalo se zahvatiti kompleksnost različitih dinamika te odnosa obitelji i škole na različitim razinama obrazovnog sustava. Sudionici koji su pristupili intervjuiranju morali su biti razrednici nižih i viših razreda osnovne škole zbog toga što je njihova suradnja s roditeljima i učenicima na osnovnoškolskoj razini uža i intenzivnija (LaBahn, 1995; Hill i Tyson, 2009), a rezultati su pritom relevantniji za istraživanje. Osim toga, morali su zadovoljiti i uvjet da imaju iskustvo suradnje s razvedenim roditeljima. Molba je u prvoj fazi uzorkovanja poslana na adrese 30 škola, no s obzirom na nedovoljan broj pozitivnih odgovora slijedila je druga faza u kojoj je molba poslana na adrese svih preostalih osnovnih škola Grada Zagreba. Do konačnog se uzorka došlo postupkom saturacije, odnosno zadovoljenjem kriterija primjerenosti dobivenih podataka (Malterud i sur., 2015) pa tako konačni uzorak čini ukupno devet nastavnica: četiri učiteljice razredne nastave i pet nastavnica predmetne nastave. Iako je prvotno bilo zamišljeno analizirati podatke

prema razini osnovne škole, nisu primijećene razlike u njihovim odgovorima pa su podaci analizirani kao cjelina.

4.4. Način provođenja istraživanja

Prije provođenja intervjua nacrt ovoga istraživanja je predan *Povjerenstvu za etičnost u pedagojskim istraživanjima* Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Prilog 2), a s ciljem procjene njegove etičnosti jer istraživanje ulazi u privatni i obiteljski kontekst osoba o kojima sudionici iznose informacije anonimizirajućim primjerima. S tim u vezi, važno je naglasiti kako istraživanje upravo iz etičkih momenata nije provedeno u mjestu u kojem živim, već u Gradu Zagrebu. Intervjuiranje je provedeno u studenom i prosincu 2020. godine putem internetskih mreža, a u skladu s aktualnom epidemiološkom situacijom i pandemijom COVID-19 virusom koja zahtijeva maksimalnu odgovornost i sigurnost svakog pojedinca. Postupak je započet telefonskim informiranjem pojedine sudionice o elementima *Suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju* (Prilog 3). Točnije, pružene su im osnovne informacije o intervjuu kao što su cilj, postupak te očekivano trajanje istraživanja, ali i informacija da u istraživanju sudjeluju dobrovoljno te da imaju pravo odustati u bilo kojem trenutku provođenja intervjua, bez pojašnjavanja razloga odustajanja. Također, sudionice su obaviještene kako će intervju biti sniman, ali da će se njihova anonimnost u izvješću o istraživanju (ovome diplomskom radu) štititi u maksimalnoj mjeri koju kvalitativno istraživanje omogućava. Osim toga, upućene su i u to da ne smiju iznositi identificirajuće podatke drugim osobama, a i svi primjeri koje iznose moraju biti anonimizirani. Zatim, ukoliko procijene da za istraživanje u nekom trenutku bude neizostavno iznositi određene podatke o obiteljima, potrebno je da to učine cijepljenjem pogreškama, odnosno namjernom promjenom dijelova podataka. Također, na samom kraju, sudionicama je pojašnjeno na koji način mogu dobiti uvid u rezultate istraživanja. Nakon upoznavanja sa svim navedenim elementima, navedena suglasnost je poslana sudionicama na adresu njihove elektroničke pošte te su zamoljene da istu potpišu te je prosljede natrag na moju elektroničku poštu. Nakon toga je uslijedilo intervjuiranje postavljanjem pitanja predviđenim protokolom intervjua, a koje se odvalo putem internetskih mreža (Zoom i Skype). Na kraju intervjua, sudionicama je ostavljen prostor da postave eventualna pitanja, a kako se samom tematikom intervjua ne bi dodatno potaknule esencijalizacija ili

negativne emocije prema suradnji s razvedenim roditeljima, proveden je *debriefing* s naglaskom kako je za ostvarivanje aktivne suradnje s roditeljima različitih obiteljskih struktura iznimno važno prepoznati specifične karakteristike njihovih članova, potreba, ali i potencijala koje svaka obitelj ima. Također, još jednom im je ponovljena adresa elektroničke pošte na kojoj mogu zatražiti uvid u rezultate istraživanja te im je izražena zahvala na trudu i vremenu koje su izdvojile za sudjelovanje u istraživanju. Audiozapis intervjua je nakon analize, transkripcije i anonimizacije izbrisan s računala. Transkripte sudionika ću čuvati na svom osobnom računalu zaštićene lozinkom, odvojene od dokumenata Suglasnosti, a nakon 60 mjeseci od obrane rada ću ih uništiti.

4.5. Obrada podataka

Interpretaciji podataka dobivenih postupkom intervjuiranja pristupilo se deskriptivnom analizom (Miles i Huberman, 1994). Riječ je o kvalitativnoj metodi analize podataka koja se sastoji od tri toka aktivnosti: redukcija podataka, prikaz podataka te izvođenje, odnosno provjera zaključaka. Prema tome, analiza je započela transkribiranjem audiozapisa te upoznavanjem sa samim podacima nastalim tijekom procesa intervjuiranja. Nakon toga je uslijedilo generiranje inicijalnih kodova prema sličnostima i razlikama uz pridruživanje frekvencije sudionika koji su navodili odgovore pod zajedničkim kodom. Slični kodovi su se tada zajednički grupirali u kategorije, a koje svojim međuosobom grade više razine analitičkog značenja za tvrdnje, propozicije, hipoteze, ali i razvoj teorije (Miles i sur., 2014). Prema tome, sami kraj analize uključuje izvješće o dobivenim podacima sa sažetim, koherentnim, logičnim, nerepetitivnim te zanimljivim prikazom, a samim time i odgovorom na problem istraživanja (Miles i Huberman, 1994).

4.6. Analiza rezultata i rasprava

Prethodno opisani koraci omogućili su oblikovanje tri cjeline vezane za suradnju nastavnika s razvedenim roditeljima, a to su: percepcija suradnje s razvedenim roditeljima, koordinacija međusobne suradnje te uloga nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima. Detaljniji opisi navedenih cjelina slijede u nastavku analize.

4.6.1. Percepcija suradnje s razvedenim roditeljima

S obzirom na to da osnovnoškolski nastavnici u praksi nerijetko surađuju s različitim obiteljskim strukturama, na samom početku intervjua se nastojalo dobiti uvid u to što podrazumijevaju pod obiteljskom funkcionalnošću i u kakvom je ona odnosu sa strukturom obitelji. Dobiveni podaci pokazuju kako nastavnice ponajviše iskazuju funkcionalnost obitelji u samim odnosima između roditelja te roditelja i djece. Točnije, ističu važnost komunikacije i dogovora u obitelji (S2, S3, S4, S5, S6, S7), ravnopravnih odnosa u smislu obaveza, dužnosti i prava (S1, S7, S9) te skladnih međuljudskih odnosa (S7, S8) i međusobne tolerancije (S3, S9). Navedeno se može usporediti s definicijom autora Bradshaw (1999), koji ističe kako se svi odnosi u funkcionalnoj obitelji temelje na dijalogu i jednakosti te da je svatko u njoj kao osoba jednako vrijedan. Osim toga, nastavnice još navode kako funkcionalna obitelj sadrži brojne uspone, ali i rješive padove (S3, S4, S6) te karakteristike poput prilagodljivosti (S5), uspješnog savladavanja emocija (S5), međusobnog uvažavanja (S8) te podrške i poštovanja (S9), ali i zaposlenosti oba roditelja (S8). Pet nastavnica (S2, S4, S5, S6, S9) u svojim odgovorima ne navodi određenu obiteljsku strukturu, a njih tri (S1, S3, S7) indirektno navode prisutnost oba roditelja u funkcionalnim obiteljima. Štoviše, jedna nastavnica (S8) u svojoj definiciji izravno naglašava prisutnost majke, oca te barem jednog djeteta, što se slaže s definicijom nuklearne obitelji.

Funkcionalna obitelj je obitelj koja ima sve članove; oba roditelja, tj. mamu, tatu, i barem jedno dijete. (S8)

S druge strane, samo je jedna nastavnica u svom odgovoru dala do znanja kako funkcionalnost obitelji ne ovisi o broju članova obitelji.

Funkcionalna obitelj je obitelj u kojoj se i djeca i roditelji ili i dijete i roditelj mogu dogovoriti oko važnih i manje važnih stvari. (S2)

Da je (ne)funkcionalnost obitelji, odnosno njenu obiteljsku strukturu važno poznavati, odgovorilo je svih devet nastavnica. Čak njih sedam (S1, S2, S3, S4, S5, S8, S9) se složilo da poznavanje obiteljske strukture djeteta olakšava tumačenje njegova ponašanja, ali i samog funkcioniranja djeteta u školi.

Čisto zbog ponašanja djeteta. Znači, dijete očito, ne znam, bilo da je izloženo nekim traumama, svađama, itd., vjerojatno ima za posljedicu nekakvo ponašanje u školi. Od svađanja, ne znam, govorenja ružnih riječi. Vjerojatno se to može povezati s nekakvom obiteljskom situacijom. (S1)

...često zapravo svaka obitelj nosi neke svoje probleme koji se također mogu reflektirati na dijete. (S5)

Pa zato što mi je lakše razumjeti neke određene postupke učenika. (S8)

Jedna od njih ističe kako život djeteta u obiteljskom domu uvelike utječe ne samo na njegovo ponašanje i funkcioniranje, već i na njegov stav prema raznim važnim pitanjima na koja nailazi:

Zato što atmosfera i stanje koje se zatiče kod kuće može u velikoj mjeri utjecati na ono što učenik proživljava u školi na način na koji se ponaša, koliko će biti koncentriran na nastavi, hoće li uspjeti pohvatati sve, kako će se uklopiti u društvo, hoće li birati prijatelje po dobi, spolu, hoće li birati manje skupine, veće, i zapravo tok... Kakvo je stanje doma i kako se doma ponaša mislim da sigurno u velikoj, velikoj mjeri utječe i na socijalni dio u školi, ali i obrazovni, i odgojni naravno. (S2)

To potvrđuju i autori Čudina-Obradović i Obradović (2006) te Ljubetić (2007) navodeći kako međusobni odnosi članova rizične odnosno disfunkcionalne obitelji mogu nepovoljno utjecati na razvoj djece, počevši od tjelesnog pa sve do emocionalnog razvoja, što za posljedicu može imati nedostatak samopoštovanja i samopouzdanja, osjećaj nesigurnosti i srama, ali i smanjenu socijalnu kompetenciju te slabija obrazovna postignuća. Što se tiče nastavnika, kada su upoznati sa situacijom koja se javlja u djetetovu domu, tada njihova očekivanja mogu biti oblikovana u skladu sa željenim načinom ponašanja samog djeteta. Točnije, nastavnici svojim pozitivnim očekivanjima potiču pozitivno ponašanje djeteta, a što se može povezati s Pigmalionovim efektom koji kazuje kako određena očekivanja utječu na sami učinak određene situacije ili ponašanja (Boser i sur., 2014). S druge strane, postoji mogućnost da nastavnici obiteljsku strukturu tumače u suprotnom smjeru. Ukoliko dijete ima određene teškoće, a znajući da su roditelji u procesu razvoda, nastavnici ih mogu automatski smatrati posljedicom promjene

obiteljske strukture. Uz to, moguće je i da „detektiraju“ određene nepostojeće teškoće. Navedeno potvrđuju i ranije spomenuta skupina istraživanja (Santrock i Tracy, 1978; Levine, 1982; Stevenson i Black, 1995; Epstein, 2001; Guttman i sur., 2008, prema Kušević, 2017), a koja zaključuju kako je obiteljska struktura osnova za stereotipno percipiranje samog djeteta počevši od njegovih socijalnih interakcija pa sve do aktivnosti učenja.

Osim toga, nastavnice (S6, S7) navode kako je poznavanje obiteljske strukture djeteta važno i za izbjegavanje nepoželjnih situacija u razredu.

Uvijek je bitno znati te nekakve privatne segmente kako bismo mogli eventualno izbjeći nekakve situacije u razredu prilikom kojih bi se dijete eventualno osjećalo drugačije ili neugodno. (S6)

Ja konkretno predajem (...) i često tijekom sata radim interpretaciju različitih (...) tekstova, dakle, tekstova različitih tema i vrlo mi je važno znati situaciju ako dijete nema roditelja ili ako su roditelji u procesu razvoda ili ako roditelj je otišao negdje van pa djetetu jako nedostaje. Smatram da to trebam znat' jer ako ne znam... Dogodilo mi se da sam jednom izazvala reakciju. Dijete je počelo plakat' i bila je onako malo nezgodna situacija. (S7)

Iz potonjeg citata je vidljivo kako je iznimno važno „staviti se u cipele“ svakog pojedinog djeteta, ovisno o njegovoj situaciji te unaprijed razmišljati i pretpostaviti kod koga i kakvu bi reakciju određena radnja mogla izazvati. To se može povezati s već ranije spomenutom važnošću povećavanja inkluzivnosti prakse od strane samih nastavnika, a o kojoj autorica Shema (2015) govori u kontekstu obilježavanja različitih kulturoloških običaja.

Nakon dobivanja jasnije slike nastavničkog poimanja obiteljske strukture i njene važnosti pri suradnji s obiteljima, slijedilo je pitanje o procjeni karakteristika članova različite obiteljske strukture. Pitanje o postojanju razlika u osobinama ili ponašanjima razvedenih roditelja u odnosu na roditelje koji su u braku je podijelilo nastavnice u njihovim odgovorima. Točnije, njih je pet (S1, S3, S4, S6, S9) odgovorilo kako primjećuju razlike u navedenim karakteristikama te u odgovorima ističu ponašanja koja su vezana za odnos s djecom, odnosno pretjeranu brigu i zaštitničku nastrojenost (S1, S4) te kompenzaciju vlastitog neuspjeha djetetovim uspjehom (S9). Osim toga, nastavnice navode i specifična

ponašanja u odnosu između samih roditelja, a to su naglašavanje negativnih strana drugog roditelja (S1, S6), iznošenje privatnih detalja (S6), međusobno nadmetanje (S6), ali i „prepucavanje“ preko djeteta (S3). Većina navedenih ponašanja karakteristična je za konfliktni tip roditelja, odnosno visokokonfliktni, tj. loš razvod, u kojem čest i snažan sukob među roditeljima može prerasti u ratovanje, nerijetko prošireno na dijete i ostatak obitelji (Maccoby i Mnookin, 1992; Ayoub i sur., 1999; Amato, 2012). Međutim, navodeći pretjeranu brigu i zaštitničku nastrojenost, neke sudionice istraživanja takva ponašanja razvedenih roditelja interpretiraju pozitivno.

...imala samo pozitivna iskustva s roditeljima koji su razvedeni da su se čak možda i prebrižno odnosili prema djetetu. Ne mislim prebrižno nego pre... Previše su ga htjeli zaštititi da ne bi imao osjećaj da je dijete razvedenih roditelja i primijetila sam da je njihov odnos bio na nekoj višoj razini ponekad, ne uvijek, ponekad, nego roditelji koji nisu razvedeni, da su se možda više trudili oko nekih pa čak i svakodnevnih stvari za dijete je l'... Da dijete nikad nešto ne zaboravi u školi, da uvijek ako su tekice ostale kod tate, a spavalo je dijete kod mame – dojurili bi u školu i to donijeli. (S4)

Iz navedenog citata vidljivo je i kako nastavnica, osim već ranije spomenutih ponašanja, ponekad primjećuje više truda od strane razvedenih roditelja nego što je to slučaj s roditeljima koji su u braku. Nadalje, od specifičnih osobina razvedenih roditelja koje nastavnice navode javljaju se nesigurnost (S3, S9), posesivnost (S1), nepouzdanost (S3), svadljivost (S3), obrambeni stav (S3) te potresenost (S9). Samo je jedna nastavnica (S7) direktno odgovorila kako ne primjećuje nikakve razlike, dok su tri nastavnice (S2, S5, S8) istaknule da razlike u osobinama ili ponašanjima ovise o samom slučaju.

Nije nužno u svakom slučaju... Mislim da jako puno ovisi o razlogu rastave, o karakteru roditelja... (S2)

Hmm, općenito ne. Dakle, to zaista ovisi sve o, relativno ovisi o osobi tako da konkretno o tim ličnostima odnosno o pojedincima koji su rastavljeni. Dakle baš neki obrazac ponašanja koji vrijedi samo za razvedene ne. (S5)

Hmm, a to sada ovisi sve, zaista je individualno... O osobi, o roditelju samome i koliko je on zreo za tu ulogu roditelja. (S8)

Međutim, kako je razgovor odmicao, jedna od nastavnica (S8) je zaključila kako ipak primjećuje da su razvedeni roditelji više zaštitnički nastrojeni te da teže podnose neuspjeh svoje djece. Prisutnost jedne od navedenih osobina potvrđuje i istraživanje (Križanac, 2019) provedeno na uzorku od ukupno 120 majki iz jednoroditeljskih obitelji, a od kojih su 62 majke iz razvedenih brakova. Gotovo sve razvedene majke, odnosno njih 59, su se složile kako su roditelji iz jednoroditeljskih obitelji više zaštitnički orijentirani prema djeci u odnosu na roditelje iz dvoroditeljskih obitelji. To se može objasniti na način da roditelji često nastoje nadoknaditi odsutnost drugog roditelja pa svojom pretjeranom brižnošću i zaštitom postaju previše zaštitnički orijentirani.

Nakon toga, od nastavnica se tražilo da procijene svoja dosadašnja iskustva suradnje s razvedenim roditeljima. Njih je četiri (S2, S4, S6, S8) izravno odgovorilo kako se radi o pozitivnim iskustvima, dok ga je jedna nastavnica nazvala solidnim (S9). S obzirom na to da u odgovoru ne ističe nezadovoljstvo, njeno se iskustvo može protumačiti kao više pozitivno nego negativno.

Pa koliko god sam rekla da postoji problema i svega toga, na kraju kad bih sve skupa zbrojila, mogu reći da je bila solidna suradnja. Možda nisam uspjela postići maksimum, ali sam postigla maksimalno koliko sam mogla u okviru svojih ovlasti i koliko mi je bio otvoren put. (S9)

S druge strane, jedna je nastavnica (S3) istaknula kako je njezino generalno iskustvo negativno.

Meni je žao što moram reći... Radim evo već 30 godina u školi. Ja u tih 30 godina svog staža imam dva puta, ali samo dva puta izuzetno školski, kako bi rekli, dobar primjer rastavljenih roditelja. (S3)

Preostale tri nastavnice ne odgovaraju direktno na pitanje, već iznose specifične slučajeve suradnje s razvedenim roditeljima koje pojedinačno karakteriziraju pozitivnim ili negativnim, stoga su njihova općenita iskustva označena kao neodređena.

Dobiveni podaci iz navedene skupine pitanja ukazuju na to kako osnovnoškolske nastavnice funkcionalnu obitelj vide kao skup ponašanja i osobina koje za posljedicu čine skladan i ravnopravan odnos svih njenih članova. To se slaže sa znanstvenim definicijama funkcionalne obitelji, a koje ističu kako ona ne teži savršenstvu, već dobrobiti njenih

članova kroz zajedništvo, komunikaciju i kompromise (MacArthur, 2005; Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Karpowitz, 2001, prema Ljubetić, 2007). Važno je naglasiti kako, prema navedenom, nastavnice obitelj definiraju dominantno po procesima, a ne po samoj strukturi, što je pedagoški daleko produktivnije. Osim toga, nastavnice smatraju bitnim poznavati obiteljsku strukturu svakog djeteta, odnosno roditelja s kojim surađuju jer im ona omogućuje bolje razumijevanje djetetova ponašanja i funkcioniranja, ali i izbjegavanje nepoželjnih situacija u razredu. Ipak, u obiteljima različite strukture koju čine razvedeni roditelji s djecom, primjećuju razlike u ponašanjima i osobinama u odnosu na roditelje tradicionalne obiteljske strukture. Nastavnice uglavnom negativno percipiraju ponašanja prilikom međusobnog odnosa razvedenih roditelja, ali navode i prisutnost zaštitničke nastojenosti te ponekad više truda i brige oko svakodnevnih stvari i situacija vezanih za obrazovni proces djeteta, a što, dublje gledajući, ne moraju biti isključivo negativne osobine roditelja. Neke od njih ističu kako ponašanja i osobine ovise o samom slučaju te da su ponekad negativna ponašanja i osobine prisutniji kod roditelja koji su u braku nego kod onih koji su razvedeni.

4.6.2. Koordinacija međusobne suradnje

Razvedeni roditelji se promjenom obiteljske strukture suočavaju s različitim izazovima, od osobnih pa sve do onih vezanih za međusobni odnos, ali i odnos s odgojno-obrazovnom ustanovom djeteta. Tako dobiveni podaci u intervjuu potvrđuju tezu da roditelji koji nakon razvoda ne stanuju s djetetom imaju iznimno niski postotak sudjelovanja u bilo kakvoj aktivnosti povezanoj sa školom (Nord i sur., 1997). Točnije, sve nastavnice su potvrdile kako u njihovoj praksi suradnje s razvedenim roditeljima uglavnom postoji roditelj s kojim su dominantno surađivale ili surađuju. Tri (S6, S7, S9) od njih navode kako su u pitanju isključivo majke, dok se ostale ne referiraju na spol roditelja. To je usporedivo s rezultatima istraživanja autorice Epstein (2001), koji dokazuju da 90 % nastavnika smatra da je majka upoznata s djetetovim obrazovanjem, pa tako i nastavnikom, više nego što je to otac.

Najčešće su dominantne majke. Ja osjetim da dominiraju majke. (...) Na informacije najčešće dolaze majke. Kontakti privatni su najčešće majke te koje zapravo zovu ili pošalju poruku. (S6)

Da, da. To je majka. Zapravo imam čak neugodnu situaciju, evo... Na prvom roditeljskom sastanku ove godine vidjela sam neke očeve koji su došli, a zapravo nisam ni znala dok nisam malo povezala da su došli majka i otac odvojeno. (S7)

(...) Nisam seksist, ali, nažalost, ispada da je po pitanju toga sve na leđima žene. Danas se kao društvo, ne u Hrvatskoj, nego u svijetu, da su žene žrtve svih ratova, svih promjena, svega što se događa. (S9)

Unatoč tome, nastavnice ističu kako to ne isključuje činjenicu da se drugi roditelj jednom ili više puta dobrovoljno informira (S5, S6), odnosno stupa u kontakt s nastavnikom vezano za obrazovni proces djeteta, pojavi na roditeljskom sastanku (S7) i na održavanju organiziranih događaja u školi (S4) ili iz nekog drugog razloga (S9).

Pa postoji roditelj koji je više u školi zato što je dijete dodijeljeno njemu pa onda više puta vodi dijete u školu i to je što je prirodno. Djeca obično kod roditelja kojim nisu dodijeljena su samo vikendom je l', tako da te roditelje onda baš i ne vidim, ali velim, kad su neka događanja u školi, sajmovi neki ili izleti ako se ide, onda obično budu prisutna oba roditelja. (S4)

Sad, ne kažem da se roditelj drugi ne informira. Taj dio mi nekad je, a nekad nije jasan. Imam osjećaj da je tu prevladala ona tradicija iz našeg društva da je majka ta koja zapravo brine o djeci. Što ne znači da otac ne brine, ali to se primjerice tu može primijetiti. (S6)

Rijetko, rijetko. I ako se pojavi, taj se pojavi ako je mama bolesna ili se pojavi samo kako bi umanjio njezinu ili je ocrnio, nažalost. (S9)

Važno je napomenuti kako je danas prisutan novi trend podijeljenog skrbništva² u kojem roditelji izmjenjuju skrbništvo na točno određeno vremensko razdoblje, a što definira i njihova prava te obveze u tim vremenskim razdobljima (Nielsen, 2011). Samim time, nadovezujući se na izjavu nastavnice (S4), podijeljeno skrbništvo, osim izmjenjivanja u

² Obiteljski zakon (2015) trenutno ne poznaje koncept podijeljenog skrbništva. Međutim, ukoliko roditelji zajednički ostvaruju roditeljsku skrb, neovisno o adresi djetetova prebivališta, moguće je planom o zajedničkoj roditeljskoj skrbi sporazumno odrediti ravnomjerno provođenje vremena djeteta sa svakim od roditelja.

mjestu stanovanja djeteta i u samom njegovom odgoju, izravno utječe i na sudjelovanje oba roditelja u obrazovnom procesu djeteta.

Osim toga, prethodno navedena izjava nastavnice (S6) implicira kako je u suradnji ključan biološki spol roditelja, a ne partnerski status. Drugim riječima, položaj majke kao žene razlikuje se od položaja oca kao muškarca, a osobito kada je u pitanju majka kao razvedeni roditelj. Takvo gledište veže se uz intersekcijski okvir koji nastoji učiniti vidljivima ne samo jedan, već sve faktore potlačenosti (Kurtović, 2018). Emancipacija majke od dominantne uloge primarne skrbnice unutar obitelji te očevu jednako preuzimanje te uloge i unutar dvoroditeljske obitelji bi moglo riješiti mnoge probleme o kojima se govori u kontekstu jednoroditeljske obiteljske strukture. Iz tog se razloga može shvatiti kako je biološki spol roditelja i tradicijsko shvaćanje njihovih roditeljskih uloga puno važnije od same strukture obitelji. To potvrđuje i izjava sljedeće nastavnice (S2), a koja navodi kako je u cijeloj svojoj praksi imala svega jedan slučaj jednako angažiranih razvedenih oca i majke, ali i da primjećuje kako je jedan roditelj dominantniji i prilikom suradnje s tradicionalnim obiteljima.

Da, gotovo uvijek. Hmm, osim u jednom slučaju. Tu su stvarno i mama i tata jednako angažirani i oni su se baš razišli tijekom te četiri godine, u posljednjoj generaciji. Uglavnom, u većini slučajeva je bio jedan dominantan roditelj, ali nisam primijetila da je išta drugačije kod djece koja žive s oba roditelja. Rekla bih da je uvijek jedan taj koji je češći u komunikaciji, redovitiji, koji će prije dolaziti na sastanke tako da ne bih rekla da je to pravilo za djecu rastavljenih roditelja. Uvijek je jedan taj koji je aktivniji. (S2)

Navedeno potvrđuje i istraživanje autora Nord i Westa (2001) koji zaključuju kako majke u dvoroditeljskim obiteljima češće imaju visoku razinu uključenosti u obrazovni proces djeteta, dok očevi bilježe nisko sudjelovanje u istome. Osim toga, rezultati pokazuju kako očevi najčešće imaju tendenciju prepustiti tu vrstu obveze svojim suprugama. Slično je dokazano i u području općenite razine uključenosti roditelja u obveze vezane za dijete pa tako autorica Thomson i suradnice (1992), ali i Nord i suradnici (1997) zaključuju kako su očevi u dvoroditeljskim obiteljima obično manje od majki uključeni u život svoje djece.

U slučajevima kada se javljala suradnja s oba razvedena roditelja, nastavnice su podijeljene u svojim odgovorima vezano za nailaske na probleme prilikom takve vrste suradnje. Njih pet (S1, S2, S3, S7, S9) ističe kako su se susrele s problemima, a od kojih ističu neslaganje među roditeljima prilikom donošenja odluka (S1, S2), nemogućnost istovremene komunikacije s oba roditelja (S9) kao i neslaganje u njihovim izjavama upućenima nastavniku, a koje su vezane za istu situaciju (S7). Osim toga, postoje slučajevi gdje jedan roditelj pred nastavnikom ocrnjuje drugog roditelja (S2) ili pretvara vlastito dijete u „povjerljivog prijatelja“ (S3). O takvom indirektnom uključivanju djeteta u sukob između roditelja, na način da mu se povjeravaju sve tajne roditeljskog konflikta, kao obliku manipulacije pravima djeteta govori i autor Brajša (1998), ali isto tako i istraživanje (Baker i Ben-Ami, 2011) koje dokazuje štetnost takve prakse na dijete. Osim što, između ostalog, potiče depresiju, nesigurnost i nisko samopoštovanje, takav oblik manipulacije može ostaviti ozbiljne psihičke posljedice na dijete pa time ima karakteristike psihičkog zlostavljanja. Ukoliko se pritom pravodobno ne angažiraju stručnjaci, takva ponašanja roditelja mogu rezultirati „ponašanjem djeteta koje se očituje u nevoljkosti i odbijanju susreta s roditeljem s kojim ne živi“, ali i „pojavi otpora djeteta u odnosu na roditelja s kojim živi“ (Filipović i Osmak-Franjić, 2010, 62).

Nadalje, ono što nastavnice ističu je i pojava osjećaja neugode kada u istom trenutku surađuju s oba roditelja, a sve zbog međusobnog neprijateljskog raspoloženja roditelja i same činjenice da se „nisu niti pozdravili“ (S7), ali i nedosljednost roditelja u smislu neredovitosti njihova sudjelovanja u djetetovu obrazovnom procesu (S9). S druge strane, četiri nastavnice (S4, S5, S6, S8) navode kako nisu nailazile na probleme prilikom suradnje s oba razvedena roditelja, ali tri (S4, S5, S8) od njih ipak navode kako postoji pojedinačni slučaj kada se to dogodilo.

U tim razgovorima kad su bila oba roditelja, znalo se je osjetit', ali ne mogu reći da je to nešto neugodno. Znalo se osjetit' u tim razgovorima, znate ono „to je trebalo bit' kod tebe, a nije trebalo bit' kod mene“. Mislim, ali ne opet, nekako ljudski životno, ne znam, ne mogu nekako reć', ali u konačnici i jedan i drugi bi se uvijek složili da je najbitnije ono što je najbolje za dijete, eto. (S4)

Za sada ne. Jedino jednom mi je bilo, ali nije se ni iz toga ništa veliko razvilo, oko bilježenja izostanaka. Trebalo je opravdati izostanke, ali nitko mi se nije javio za

te izostanke. I onda kad sam ja pitala, ne znam, recimo, tatu, što je bilo tada, onda bi mi on rekao „to je preuzela mama“ ili „bio je kod mame“. (S5)

Razgovorom o potencijalnim problemima pri suradnji s razvedenim roditeljima, nastojalo se potaknuti nastavnice na razmišljanje o mogućim razlikama u potrebama razvedenih roditelja prilikom suradnje u odnosu na potrebe roditelja drugih obiteljskih struktura. Dvije nastavnice (S3, S9) otvoreno odgovaraju da su navedene razlike prisutne, dok četiri (S2, S5, S7, S8) isprva imaju suprotan stav, ali tijekom razgovora ipak navode određene specifične situacije, odnosno potrebe koje suradnju s razvedenim roditeljima razlikuju od suradnje s roditeljima koji su u braku. Ono što iz toga možemo primijetiti je da nastavnice možda, iako postoje određene razlike prilikom suradnje, ne esencijaliziraju suradnju s razvedenim roditeljima ili ih je pitanje potaknulo na dublje promišljanje o temi. Također, moguće je i da su odgovarajući na pitanje nastojale dati socijalno poželjne odgovore, a tek potom u razgovoru otkrile stvarno mišljenje. Navedene nastavnice većinom navode razlike koje su uglavnom vezane za uključivanje oba roditelja u obrazovni proces, a ne samo jednog. Točnije, izdvajaju slanje informacija na dva maila, odnosno i majci i ocu (S3, S5, S8), zahtijevanje potpisa oba roditelja kada je u pitanju određena suglasnost (S2, S3), ali i izdvajanje vremena za dodatnim terminom informacija (S2). Osim toga, jedna nastavnica (S2) ističe kako, kada su u pitanju razvedeni roditelji, mora bilježiti koji je od roditelja došao na informacije, majka ili otac. Druge navode kako su se susrele s roditeljskim zahtijevanjem potvrđivanja od strane nastavnika u smislu ohrabrenja (S9), ali i posebnog roditeljskog naglašavanja s kojim od njih treba komunicirati (S8).

Pa... Recimo ponekad traže malo više mojeg angažmana u smislu da nekad traže potvrdu da dobro rade svoj posao, više su nesigurni, više morate biti sociolog, psiholog, a usudit ću se reći nekad i seksolog. (S9)

Pri suradnji, hmm... Pa ne znam, jedino, eto to, posebno naglašavaju kome se treba javljati, tko je preuzeo skrbništvo... (S8)

Jedna nastavnica (S6) ne odgovara direktno na postavljeno pitanje, već navodi kako na razvedene roditelje prema pravima gleda kao i na sve ostale, ali ukoliko određene specifične potrebe postoje, roditelji ih moraju samostalno izraziti:

Hmm, smatram da oni svoje potrebe trebaju izraziti. Znači, nemaju se pravo pozivati na to „mene učiteljica nije obavijestila“ ukoliko primjerice i sami nisu uključeni u roditeljsku grupu ili nisu nazvali učiteljicu, nisu dali email kontakt kojim bi se eventualno slale te neke dodatne obavijesti. Smatram da imaju jednaka prava kao i svi, a svoja prava trebaju tražiti na određeni način. (S6)

Iz navedenog je vidljivo kako nastavnica prihvaća različitosti koje se potencijalno javljaju pri suradnji s razvedenim roditeljima te je otvorena za uvažavanje istih kada roditelji za to iskažu opravdanu potrebu. Međutim, valja napomenuti kako niti sami roditelji ponekad nisu svjesni potreba koje su prisutne ili se pak ne osjećaju ugodno istaknuti ih. Tako primjerice jedna od njih može biti potreba za savjetodavnim radom bilo s nastavnicima ili stručnim timom ustanove, a radi poboljšanja kvalitete odnosa sa samim djetetom ili čak bivšim partnerom. Iz tog je razloga važno da nastavnici unaprijed prepoznaju potrebe razvedenih roditelja te reaguju i pokušaju ih zaštititi od onih koje im mogu biti potencijalna „prijetnja“.

S druge strane, ostatak nastavnica (S1, S4, S7) smatra kako razvedeni roditelji nemaju različite potrebe u odnosu na roditelje drugih obiteljskih struktura što se ponovno može povezati s već ranije spomenutim istraživanjem autora Nord i Westa (2001), a koji zaključuju kako je u dvoroditeljskim obiteljima gotovo uvijek jedan roditelj, konkretno majka, aktivniji u obrazovnom procesu djeteta. Iz toga je vidljiv izostanak esencijalizacije obiteljske strukture razvedenih roditelja te poistovjećivanje navedene suradnje sa suradnjom s dvoroditeljskim obiteljima.

Pa nema razlika... Samo u tom kontekstu koliko smatram da su za odgoj djeteta potrebni i majka i otac. Tako da, u tom smislu, ukoliko dijete živi s jednim roditeljem ipak neke stvari ne funkcioniraju onako kako bi trebale. (S1)

Pa znate šta, moje iskustvo... Ako nisam dobila jednog roditelja, bez obzira bio to poziv zbog temperature u školi ili neke nepodopštine ili ne daj Bože zbog nečega, onda bi dobila drugog roditelja i nekako sam imala uvijek pozitivno iskustvo i s jednim i s drugim roditeljem. Na kraju bi došla čak i oba na razgovor ako sam zatražila. Velim, nekako, a tako je zapravo i s roditeljima koji nisu razvedeni. Ne

zovem oboje u isto vrijeme pa ako se taj jedan ne odazove zovem drugog, a u konačnici budu i jedan i drugi obaviješteni i sudjeluju. (S4)

Izjava nastavnice (S1), koja navodi da „ukoliko dijete živi s jednim roditeljem ipak neke stvari ne funkcioniraju onako kako bi trebale“, mogla bi se protumačiti kao stereotipno razmišljanje da su obitelji razvedenih roditelja ujedno i isključivo automatski manje funkcionalne od dvoroditeljskih. Međutim, kao što je ranije u radu napomenuto, funkcionalnost obitelji trebala bi se definirati prema njenim procesima, a ne strukturi. Dijada roditelj-dijete može biti aktivna i u obiteljima u kojima roditelji ne stanuju zajedno, stoga otvorena komunikacija, spremnost na suradnju i povjerenje mogu biti dio i takve obiteljske strukture, a koja, prema tome, sadrži karakteristike funkcionalne obitelji (Ljubetić, 2006).

Osim toga, jedna od nastavnica (S7) navodi slučaj kada su roditelji imali posebnu molbu vezanu za dijete:

Pa nisam imala takvih situacija, ali evo ono što sam konkretno imala je da su roditelji, taman je bio započet taj proces rastave, i da je djeci bilo vrlo teško. Tad sam bila zamoljena od strane roditelja, odnosno konkretno majke koja je došla na informacije i rekla što se događa i tad je zapravo tražila da budemo malo senzibilniji, ako je to moguće, prema tom učeniku, ali to nije bilo nešto s testovima, odgovaranjem i slično tome... Već da dijete prolazi teže razdoblje pa da čisto malo obratimo pozornost. (S7)

Smisao suradnje nastavnika i razvedenih roditelja upravo i jest prilagodba novonastaloj situaciji te pružanje podrške i pomoći djetetu koje su za dijete u tim trenucima važnije više nego ikad (Early i sur., 2001; Mindoljević-Drakulić, 2014).

Što se tiče nastavnica koje su istaknule postojeće razlike u potrebama razvedenih roditelja u odnosu na roditelje koji su u braku, sve su se složile kako, u tom slučaju, prilagođavaju suradnju opisanim specifičnim potrebama.

To je ono što sam rekla tokom razgovora, označi da l' je bila mama ili tata na informacijama, suglasnosti od oba roditelja. To su možda neke stvari koje nama u ovom trenutku u razgovoru nisu bitne, ali su u konačnici jako, jako bitne jer ako

se nešto istrefi... Onak' kad imaju jedni i drugi tu informaciju, koliko to košta, tko šalje novce učiteljici i kako to ide, transparentno je puno lakše. (S3)

Zanimljivo je spomenuti način na koji jedna od nastavnica (S5) prilagođava suradnju s razvedenim roditeljima. Naime, ona kaže kako je pri takvom obliku suradnje posebno oprezna. Međutim, to može uvelike utjecati na autentičnost same komunikacije na način da se gubi spontanost, ali i sama iskrenost u komunikaciji.

Sad evo recimo da mi se javi baš neki roditelj za kojeg znam da je rastavljen, sigurno imam taj neki oprez... Aha, ako se baš mora spominjat' drugi roditelj, na koji način što objektivnije, naravno to je uvijek, ali ipak još malo više opreza nego inače. Uvijek ta neka pažnja, niste zapravo sigurni što reći, da l' spominjati onu drugu stranu... (S5)

Navodeći primjer prilagodbe suradnje s razvedenim roditeljima, nastavnica (S6) kazuje kako pri suradnji s roditeljima koristi grupu na društvenoj mreži u kojoj su isključivo majke. To potvrđuje već navedene teze kako su majke dominantni roditelji u djetetovu obrazovnom procesu, ali i da nastavnice, bez obzira na to što se smatraju odgovornima, ne uključuju drugog roditelja u suradnju ako on za to ne iskaže interes.

Evo imam WhatsApp grupu u kojoj su majke i sad imam slučaj da imam dijete razvedenih roditelja gdje je otac meni rekao „molim vas uključite i mene u WA grupu“ jer na roditeljskom sastanku je bilo naglašeno da će biti napravljena WA grupa u kojoj će biti roditelji, ne majke nego roditelji. Eto, on je izrazio želju da i on bude uvršten unutra. Naravno da sam ga ja uvrstila, da. (S6)

Postavljena pitanja nastojala su potaknuti nastavnice na razmišljanje i donošenje zaključka o tome je li suradnja s razvedenim roditeljima više slična ili više različita u odnosu na roditelje koji su u braku. Šest nastavnica (S2, S4, S5, S6, S7, S8) odgovorilo je kako su navedene suradnje više slične nego različite. Važno je spomenuti kako nastavnice ističu da je danas više roditelja koji funkcioniraju za dobrobit djeteta (S2, S6) i onih čiji razvod braka ne mora nužno proći u lošim okolnostima jer razvod više nije tabu tema (S5). Prema tome, da se zaključiti kako razvod braka postaje iskustvo iz kojeg se može naučiti puno toga, a osobito dinamika ljudskih odnosa pa tako i djetetov doživljaj iste situacije. S druge strane, jedna nastavnica (S3) navodi kako je suradnja s razvedenim

roditeljima različita u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku referirajući se na različite potrebe razvedenih roditelja, a počevši od povećanja nastavnikova opterećenja.

Pa različita je jer vi ono... Prvo morate jednu stvar duplo reć', ono... Jednom i drugom jer ne dolaze zajedno i morate jako pazit' šta velite jednom da on to ne interpretira kako njemu odgovara vezano uz drugog. Tu morate puno oprezniji bit' u komunikaciji jer, ono, dijete nije imalo zadaću, „a to je bilo onda kad je bilo kod mame, kod mene ima zadaću“ i obrnuto. A kad imate roditelje koji su zajedno onda nema tog međusobnog propitkivanja kod kog je dijete bilo i što je trebalo napraviti' pa je onda ta komunikacija i lakša jer onda razgovarate samo s jednim roditeljem koji nema opravdanja i optužbe i ono šta mu velite mu velite za dobrobit njegovog djeteta. (S3)

Preostale dvije nastavnice (S1, S9) smatraju kako sličnost, odnosno različitost suradnji ovisi o samom slučaju.

Hm... Mislim da to ovisi ustvari o slučaju. Znači prvo ovisi, ne znam, neki put se može s nekim roditeljem koji je razveden i živi sam sa svojim djetetom bolje komunicirati i uspostaviti suradnju za dobrobit djeteta nego s roditeljima koji su u braku. Znači, ne mogu izdvojiti da bi bio neki specijalan baš odnos. To sve ovisi o slučaju. (S1)

Pa... Rekla bih da je to sve individualno. Rekla bih da je to sve zbilja individualno. Imala sam slučajeva gdje su se kleli u kršćanske vrijednosti, gdje su polagali dodatne zavjete, a dolazilo mi je dijete s teškim masnicama, s podočnjacima, ne jednom, više puta. Reklo bi mi „opet je bila noć gdje su se mama i tata svađali, prijetili jedno drugome da će se razvesti““. Sve je to zbilja, kad ne bismo zagrebli barem površinu, onda bismo ono se priklonili stereotipu da bolje funkcioniraju odnosi kod obitelji koje se drže na okupu. Možda mali postotak, možda dijete ima manje briga i pitanja, ali opet, ističem, sve je individualno. (S9)

Da je zlostavljanje u dvoroditeljskoj obitelji teže uvidjeti, slaže se i autorica Heilman (2008). Ona ističe kako hegemonijska forma idealne obitelji može lako kriti takve slučajeve jer svojom konotacijom savršenstva isključuje negativne osude, kao što isključuje i druge obiteljske strukture koje iz nekog razloga ne mogu težiti zadanom

idealu. Tako se za idealnu dvoroditeljsku obitelj očekuje da je u svakom pogledu idealnija, normalnija i potpunija od obitelji razvedenih roditelja. Međutim, kao što je i nastavnica (S9) u intervjuu na jedan način zaključila, kada bismo osvještene promatrali i razmišljali, uvidjeli bismo kako stereotipi ponekad otežavaju uočavanje stvarnih problema/resursa.

Navedeni podaci pokazuju kako se nastavnička suradnja uglavnom bazira na suradnji s jednim od razvedenih roditelja, odnosno dominantno s roditeljem s kojim dijete stanuje. Nastavnice ne ističu nezadovoljstvo takvim pristupom roditelja, već naglašavaju da je to odluka samih roditelja, a javlja se i mišljenje da je to slučaj i u dvoroditeljskim obiteljima. S druge strane, da se zaključiti kako se suradnja s razvedenim roditeljima u nekim područjima ipak razlikuje od suradnje s roditeljima koji su u braku počevši od izazova koji se pritom javljaju, a među kojima se ponajviše ističu problemi koji nastaju iz međusobnog odnosa razvedenih roditelja. Nedostatak suradnje s oba roditelja, ali i njihov narušeni međusobni odnos za sobom povlači slabiji protok informacija vezanih za obrazovni proces djeteta, a koji iziskuje prilagodbu nastavnica specifičnim potrebama pri suradnji s razvedenim roditeljima ili snažnije prakticiranje koordinacijske uloge. Primjerice, nastavnice ističu kako je tada potrebno osigurati dodatne termine informacija, mailove, suglasnosti i slično, ali i pojačanu senzibilnost te oprez prilikom suradnje s njima samima ili pak s djecom. Takve potrebe razvedenih roditelja razlikuju ih od roditelja koji su u braku, a nastavnice smatraju da je od iznimne važnosti prilagoditi se istima kako bi međusobna suradnja bila zadovoljavajuća. Ipak, među nastavnicama prevladava mišljenje kako je, unatoč specifičnim potrebama kojima se prilagođavaju, suradnja s razvedenim roditeljima više slična nego različita suradnji s roditeljima koji su u braku. Iako postoje iznimke, nastavnice su usredotočene na pozitivne strane suradnje i usmjerenost roditelja k dobrobiti djeteta.

4.6.3. Uloga nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima

Nakon što su nastavnice iznijele svoju percepciju generalne suradnje, ali i koordinacije suradnje s razvedenim roditeljima, nastojao se dobiti uvid u to kako vide svoju ulogu u takvoj vrsti suradnje. Drugim riječima, nastojao se dobiti odgovor na pitanja drže li svojom odgovornošću surađivati s oba razvedena roditelja te koja znanja i vještine

smatraju korisnima i bitnima za posjedovanje prilikom suradnje. Što se tiče odgovornosti suradnje s oba roditelja, osam je nastavnica (S1, S2, S3, S4, S5, S6, S8, S9) navelo kako se smatra odgovornima. Samo jedna od njih (S2) direktno navodi kako je njena dužnost surađivati s oba roditelja u istoj mjeri:

Htjela, ne htjela, koji god da mi je simpatičniji više, manje, moja je dužnost dati im sve jednako, svakog primiti na informacije, ugostiti, sve s njima podijeliti jednako i dok to zakonski naravno moram, onda će tako i biti. (S2)

Ostale nastavnice navode kako su roditelji zaduženi za pokazivanje interesa i potenciranja međusobne suradnje, a primjer takvoga razmišljanja slijedi u nastavku.

Meni je bitna suradnja s roditeljem. Ja nemam potrebu sad nužno surađivati u jednakoj mjeri s jednim i sa drugim, isto kao što na to ne gledam u tim, nazovimo ih klasičnim obiteljima gdje roditelji žive zajedno s djetetom. Moja je, odnosno odgovornost je učitelja surađivati s roditeljima, ali tu nije definirano znači, otac uporno ne zove, zove majka i sad ću ja oca kontaktirati i reći „čekajte, niste me nazvali ni jednom u polugodištu“. To ne radimo ni u klasičnim obiteljima, a kamoli u razvedenima. Dužnost je roditelja informirati se o djetetu, eto, to, tako... Što se same obitelji kao cjeline tiče, znači oni su jedan mikrokozmos koji sad eto surađuje sa mnom. Sad tko će me nazvat', je li rekao on njoj ili ona njemu da me nazove, to ja smatram njihovom privatnom stvari. Ja eventualno evidentiram je li roditelji, tj. surađuju li roditelji ili ne. (S6)

Iz navedenog se može zaključiti kako, prema nastavnici, međusobna suradnja i protok informacija između roditelja može ih činiti cjelinom koja zajednički surađuje s nastavnicom. Drugim riječima, sve dok postoji protok informacija između roditelja, suradnja roditelja i nastavnice može biti kvalitetna neovisno o mjeri suradnje s pojedinim roditeljem.

Osim da je drugi roditelj zadužen za pokazivanje interesa za suradnjom, izjave sljedećih dviju nastavnica impliciraju na veću važnost i odgovornost suradnje s onim roditeljem koji stanuje s djetetom:

Mi bi trebali, ali je to vrlo, mislim, ne znam... Mislim, mi ne možemo puno napraviti kao učitelji ukoliko... Recimo, ja ako imam neki problem s tim djetetom,

ja u principu komuniciram s onim roditeljem kod koga dijete živi. Znači, teško da ću ja zvati tatu, za kojeg ne znam di je, šta je, da rješava nekakav problem. U principu, smatram se da sam odgovorna, ali ne znam kako da to objasnim. (...) U toj brizi za dijete roditelj bi trebao komunicirati s učiteljem i vidjeti znači, što se događa, itd. (S1)

Naravno da da, s tim da ja moram reć' da je bilo nekad i roditelja koje ja nisam upoznala jer jednostavno ih majka pa čak i otac, imala sam slučaj, nisu htjeli navest' kao roditelja je l'. Znači bilo je samohranih roditelja i nekad ne možeš uć' u intimu, tako da... Moja odgovornost je do te mjere koliko mi se dozvoli uć' u njihovu obiteljsku priču je l', ali svakako s roditeljem koji je odgovoran i dijete koje je dodijeljeno tom roditelju, moja je odgovornost da surađujem maksimalno s njim. (S4)

Iz navedenog je vidljivo kako je stanovanje roditelja i djeteta nerijetko automatski shvaćeno kao unaprijed definirano svim roditeljskim obvezama samo zato što se radi o roditelju kojemu je sudski dodijeljena skrb nad djetetom. Važno je napomenuti kako se sudskom odlukom ne uređuje samo pitanje stanovanja djeteta, već i plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi. U njoj razvedeni partneri navode koje odluke vezane za dobrobit djeteta će donositi sporazumno, a od kojih jedna može biti upravo obrazovni proces djeteta (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2015). Prema tome, ono što bi trebalo biti ključno za suradnju nastavnika s roditeljima je način na koji se zajednička roditeljska skrb provodi, a ne mjesto u kojem dijete stanuje.

S druge strane, jedna nastavnica (S7) ističe da pokazivanjem interesa roditelja postoji mogućnost suradnje u smislu slanja obavijesti i informacija, ali naglašava kako suradnja s oba razvedena roditelja nije njena odgovornost.

Pa meni je rećeno, dakle, da ja nisam odgovorna, da ne moram s oba roditelja nego s onim roditeljem kojem je dodijeljeno skrbništvo... (S7)

Prema Obiteljskom zakonu, roditelji koji zajednički ostvaruju roditeljsku skrb imaju pravo i dužnost ostvarivati sva bitna pitanja koja su uređena planom o zajedničkoj roditeljskoj skrbi (2015, čl. 104. (1)). Ukoliko je dio plana i zajednička briga o obrazovnom procesu djeteta, utoliko i roditelj koji ne stanuje s djetetom ima pravo

sudjelovati u istome pa samim time i imati „otvorena vrata“ škole i nastavnika. Stoga, oba roditelja trebaju imati mogućnost jednako surađivati (i osjećati se jednako pozvanima na suradnju) s nastavnicima, osim ako je to sudskom odlukom drugačije propisano.

Dobiveni odgovori mogu se usporediti s već spomenutim potencijalnim problemom esencijalizacije obiteljske strukture razvedenih roditelja. Drugim riječima, može se zaključiti kako nastavnice ne pridaju esencijalnu važnost obiteljskoj strukturi prilikom poticanja suradnje s oba razvedena roditelja, već daju slobodu njima samima da u obrazovni proces budu uključeni onoliko koliko žele. Ipak, struktura se ne bi trebala zanemariti s obzirom na to da postoje moguće potrebe roditelja i djece, ali i mogući razlozi nesudjelovanja roditelja, zbog čega dobar stručnjak, kao što je već ranije u radu navedeno, mora balansirati između navedene dvije krajnosti (Patterson, 2013).

Nadalje, nastavnice navode kako suradnjom s oba roditelja dobivaju uvid u pojedinačni pristup roditelja prema djetetu (S2, S3, S4), širu i objektivniju sliku određene situacije (S1, S3, S8), više informacija o ponašanju djeteta (S2), ali i jasniju sliku o međusobnom odnosu roditelja (S5) te cjelovit vlastiti odnos s roditeljima (S9).

Što se tiče znanja i vještina koja smatraju korisnima u procesu suradnje s razvedenim roditeljima, nastavnice (S1, S2, S3, S5) su se u najvećem broju složile kako su to komunikacijske vještine. Osim toga, bitnim smatraju i aktivno slušanje (S3, S9), tolerantnost (S2, S3), ali i vještinu medijacije (S5, S9). Dok jedna nastavnica (S8) ističe važnost teorijskih znanja vezanih za suradnju s razvedenim roditeljima i njihovom djecom, druga nastavnica (S5) navodi važnost onog praktičnog dijela, odnosno dijeljenja osobnog iskustva od strane stručnih osoba koje surađuju s razvedenim roditeljima. Također, u odgovorima se javlja i važnost zakonske regulative povezane sa suradnjom s razvedenim roditeljima (S6).

Meni treba samo pravna zaštita da se neke situacije, koje mogu biti kritične ili koje mogu rezultirati uznemirenošću djeteta, znaju odmah definirati odnosno ukazati na te neke propuste. (S6)

Zanimljivo je primijetiti kako samo jedna nastavnica uviđa važnost pravne zaštite prilikom suradnje s razvedenim roditeljima. S obzirom na to, kao i na činjenicu da tijekom razgovora uopće ne spominju zakonsku regulativu, pitanje je koliko utjecaja na rad

nastavnica zapravo imaju postojeći zakoni i pravilnici.³ Postoji mogućnost da je u suradnji nastavnica s razvedenim roditeljima situacija uvijek bila zakonski kompatibilna s legislativnim okvirom, ali i da nastavnice poznavanje relevantnih zakonskih propisa ne prepoznaju kao svoju odgovornost.

S druge strane, vidljivo je kako nastavnice imaju različite perspektive o znanjima i vještinama koje smatraju važnima za područje suradnje s razvedenim roditeljima. Točnije, navode različite pojedine stavke koje smatraju bitnima, ali ne i skupove vještina i znanja. Također, dok su neke nastavnice sklonije teorijskoj podlozi pri suradnji, jedna nastavnica preferira iskustveno učenje. Različitost takvih preferencija ukazuje na različitost nastavnica kao individua.

Osim toga, neke nastavnice spominju kako je bitno posjedovati socijalne vještine (S8) te razvijati emocionalnu inteligenciju (S9). Naime, dvije nastavnice (S4, S7) smatraju kako prilikom suradnje s razvedenim roditeljima ne postoje neka određena znanja i vještine koje koriste ili bi trebale koristiti.

Pa znate šta, znanja i vještine su nešto što ja ne upotrebljavam – sad ću to na taj način kako sam pročitala tako ću i koristit'. Ja vam to sve nekako od trenutka i srca krećem za dobrobit djeteta i vjerojatno na taj način se i ti roditelji nekako prilagode meni. (S4)

Iako ne treba ignorirati vlastitu intuiciju, nastavnici bi svoje postojeće znanje trebali neprestano usavršavati. S time se slažu i razvedeni roditelji u istraživanju autorice Dor (2018) vjerujući da nastavnici trebaju odgovarajuće smjernice za poboljšanje komunikacije u odnosu roditelj-nastavnik, a koja će ujedno pozitivno utjecati i na samo dijete. Različite smjernice koje mogu pomoći nastavnicima pri djelovanju u potencijalno rizičnoj okolini ističu Fredericks i suradnici (1991), ali i sami nastavnici u istraživanjima autora Ellington (2003) i King (2007, prema Mahony i sur., 2014), a koje su već ranije u radu spomenute. Osim što je važno biti upoznat s načinom na koji pristupiti (razvedenim) roditeljima, ali i njihovoj djeci, kompetentan nastavnik treba djelovati u skladu s odgovornostima, dužnostima i ovlastima koje propisuje relevantna zakonska regulativa.

³ Mogućnost (ne)utjecaja zakonske regulative na rad nastavnica vidljiv je u slučaju koji iznosi nastavnica (S9) navodeći kako je, spletom neizbježnih okolnosti, dio suradnje, umjesto učenikovih roditelja, morala preuzeti osoba koja nije bila za to zakonski zadužena.

Na samom kraju intervjua, svakoj je od sudionica ostavljen prostor da doda ukoliko postoji nešto vezano uz ovu tematiku ili osobno iskustvo suradnje s razvedenim roditeljima što bi voljela spomenuti, a što nije upitana. Ističem ovdje komentar jedne nastavnice (S2) da iskustva suradnje ovise, između ostaloga, i o sociološkoj sredini gdje se cijeli ovaj proces događa: u gradu ili u naselju. Tako su sve sudionice istraživanja nastavnice iz različitih naselja Grada Zagreba, a ono što ih također razlikuje je i veličina osnovnih škola u kojima su zaposlene.

Prema dobivenim podacima može se zaključiti kako osnovnoškolske nastavnice smatraju da je njihova uloga suradnja s oba razvedena roditelja te da, osim što se pritom smatraju odgovornima, ističu da u takvoj suradnji vide različite potencijale počevši od uvida u pristupe roditelja djetetu pa sve do šire, objektivnije i jasnije slike situacija. Samim time, suradnja s razvedenim roditeljima, jednako kao i s roditeljima koji su u braku, zahtijeva određena znanja i vještine, a koji nastavnicama mogu biti od koristi. Najviše se ističe važnost komunikacijskih vještina, aktivnog slušanja i tolerantnosti. Međutim, ono što nastavnice smatraju da im manjka, a što je izravno vezano za suradnju s razvedenim roditeljima, su teorijska znanja, zakonska regulativa, ali i osobna iskustva stručnih osoba koje surađuju s razvedenim roditeljima. Nastavnice navode kako bi voljele sudjelovati na više radionica i edukacija te poraditi na razvijanju i usavršavanju navedenih područja jer su one kao učiteljice, kako kažu, „prva obrambena linija“, ali i „rame za plakanje“ roditeljima.

5. Zaključak

Povećanjem broja različitih obiteljskih struktura u društvu javlja se i potreba za razumijevanjem položaja, ali i potreba jedne od njih, a to je struktura obitelji razvedenih roditelja. Promjenom obiteljske strukture, roditeljevanje dobiva novu dimenziju za oba roditelja pa tako teorijski dio rada pojašnjava zakonske osnove roditeljevanja nakon razvoda braka, ali i izazove koje ono sa sobom nosi. Iako izazovi poput individualnih stresora i interpersonalnog odnosa roditelja pritom mogu stvarati prepreke, u radu je pojašnjeno zbog čega je kvalitetno (su)roditeljevanje od velike važnosti za same razvedene roditelje, a osobito za njihovo dijete. S obzirom na to da roditelji usko surađuju ne samo međusobno, već i sa školom i nastavnicima djeteta, u nastavku rada se potom ističe važnost takve suradnje, ali se razrađuju i izazovi koji se javljaju u koordinaciji nastavnika i razvedenih roditelja. Iz tog se razloga u empirijskom dijelu rada nastojalo utvrditi kako nastavnici gledaju na suradnju s razvedenim roditeljima, odnosno drže li ju više sličnom ili različitom u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku, a sve to bazirajući se na vlastitim iskustvima suradnje te potencijalima/izazovima njene koordinacije.

Promatrajući rezultate empirijskoga dijela istraživanja kao cjelinu može se zaključiti kako, premda ističući mnoštvo njenih potencijala i izazova, nastavnice suradnju s razvedenim roditeljima normaliziraju na način da je gledaju kao sličnu suradnji s roditeljima koji su u braku. Drugim riječima, različitu obiteljsku strukturu ne smatraju ključnim čimbenikom koji određuje suradnju, ali, unatoč tome, iskazuju spremnost na prilagodbu. Također, važno je istaknuti kako uviđaju da u suradnji s (ne)razvedenim roditeljima gotovo uvijek dominira jedan roditelj te da to ne smatraju spornim jer, kako gotovo sve navode, nije njihova odgovornost inzistirati na suradnji s oba roditelja. U skladu s time, izazovi koordinacije suradnje koji su stavljeni pred nastavnika nisu značajni, a u dobivenim se podacima iskazuju u potrebi nastavnika da osigura dodatne termine informacija, mailove i suglasnosti, ali i pojačanu senzibilnost te oprez prilikom pristupanja razvedenim roditeljima i djeci. Što se potencijala koordinacije tiče, sudionice istraživanja ističu da suradnja s oba razvedena roditelja omogućuje širu i objektivniju sliku situacije, a kojom se proširuje uvid u pojedinačni pristup roditelja prema djetetu, međusobni odnos samih roditelja, ali i cjelovit vlastiti odnos s istima. Ono što nije vidljivo iz takvog razmišljanja nastavnica je njihovo prepoznavanje činjenice da protok

informacija, kada se radi o roditeljima koji su u braku, ide lakše od jednog do drugog roditelja čime se potreba za ikakvom izvanjskom koordinacijom umanjuje, ali i prepoznavanje opasnosti koju minimiziranje bilo kakve specifičnosti te obiteljske strukture može potaknuti. Točnije, ne prodirući dublje ispod površine obiteljske strukture, postoji mogućnost neuočavanja detalja koji mogu pomoći pri tumačenju određene obiteljske situacije, stavova te ponašanja roditelja, a time i samog „tradicionalnog“ neuključivanja jednog od njih u obrazovni proces djeteta. Iako, drugačije gledano, navedena situacija može i štititi obitelj od stigmatizacije odnosno od automatskog pridavanja značajki i potreba za koje se stereotipno smatra da su dio svake različite obiteljske strukture. Takva kompleksna situacija, koja je nerijetko i rizična, zahtijeva vještine balansiranja nastavnika između pridavanja i nepridavanja važnosti obiteljskoj strukturi, ali i dostatno teorijsko i praktično znanje. S tim se može povezati i stav nastavnica prema Obiteljskom zakonu te institutu zajedničke roditeljske skrbi koje shvaćaju kao „crno-bijelu kategoriju“ koja definira sve roditeljske obveze. Navedeni stavovi nastavnica mogu se povezati s trendom porasta broja razvoda u Republici Hrvatskoj odnosno njihovim sve češćim iskustvom suradnje s razvedenim roditeljima. S obzirom na to da se razvod braka sve više počinje smatrati „novim normalnim“, ne čudi činjenica da se „novim normalnim“ shvaća i suradnja škole i roditelja iz takve obiteljske strukture. Osim toga, normalizacija suradnje se može povezati i s urbanom sredinom u kojoj je istraživanje provedeno. Okolina koja okružuje nastavnice ima veliki značaj u izgradnji njihovih stavova, ali i razvijanju iskustva. Ono što bih voljela naglasiti je da, u skladu sa svime navedenim, a osobito time da se radi o urbanoj sredini, smatram da bi nastavničko nepridavanje važnosti obiteljskoj strukturi vrlo vjerojatno postojalo i prema drugim obiteljskim strukturama, kao što su primjerice LGBT obitelji, iako bi navedeno valjalo empirijski provjeriti. Život u suvremenom svijetu, a osobito rad u polju društvenih znanosti pridonose razvoju svijesti o važnosti shvaćanja te prihvaćanja različitosti.

Postavlja se pitanje ograničenja provedenog istraživanja, započevši pitanjem samog uzorka. Sudionice istraživanja odabrane su od strane ravnatelja i/ili stručnih suradnika svake pojedine ustanove, što ostavlja mogućnost njihove pristranosti pri selekciji. Pristranost, odnosno subjektivnost je moguća i kod mene kao istraživačice prilikom interpretacije rezultata dobivenih provedenim intervjuima. Isto tako, mogući nedostatak istraživanja je, zbog manjka mog iskustva vođenja intervjua, i izostanak potpitanja

tijekom razgovora koji bi potaknuli sudionice na davanje konkretnijih odgovora. S tim u vezi, javlja se i mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora od strane sudionica, na što upućuje i nedosljednost među pojedinim odgovorima. Unatoč navedenim ograničenjima, ovaj rad doprinosi domaćoj pedagoškoj znanosti nudeći dublji uvid u nedovoljno istraženo područje položaja razvedenih roditelja u kontekstu školske ustanove. Osim toga, rezultati ovoga istraživanja mogu poslužiti kao temelj budućim istraživanjima područja suradnje različitih obiteljskih struktura i odgojno-obrazovne ustanove, a osobito razvedenih roditelja i škole. Smatram da bi bilo korisno da se budući istraživači prilikom proučavanja navedenog područja posluže intersekcijom te Bronfenbrennerovim razvojno-ekološkim modelom, a čime bi se olakšalo razumijevanje dijade obitelj-škola, ali i samog međusobnog odnosa razvedenih roditelja.

Literatura

- Ahrons, C. R., Tanner, J. L. (2003), Adult children and their fathers: Relationship changes 20 years after parental divorce. *Family Relations*, 52, 340–351.
- Allen, S. M., Hawkins, A. J. (1999), Maternal gatekeeping: Mother's beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 61 (1), 199-212.
- Amato, P. R. (2001), Children of Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-Analysis. *Journal of Family Psychology*, 15 (3), 355-370.
- Amato, P. R. (2012), The consequences of divorce for adults and children: An update. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 23 (1), 5-24.
- Amato, P. R., Gilbreth, J. (1999), Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 557-573.
- Amato, P. R., Kane, J. B., James, S. (2011), Reconsidering the “good divorce”. *Family relations*, 60 (5), 511-524.
- Amato, P. R., Keith, B. (1991), Parental Divorce and the Well-Being of Children: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26-46.
- Ayoub, C. C., Deutsch, R. M., Maraganore, A. (1999), Emotional distress in children of high-conflict divorces. *Family Court Review*, 37 (3), 297-315.
- Baker, A. J. L., Ben-Ami, N. (2011), To turn a child against a parent is to turn a child against himself: The direct and indirect effects of exposure to parental alienation strategies on self-esteem and well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52 (7), 472-489.
- Bartulović, M., Kušević, B. (2016), *Što je interkulturno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike*. Zagreb: CMS.
- Bloom, L. R. (2001), I'm Poor, I'm Single, I'm a mom, and I deserve respect: Advocating in Schools As and With Mothers in Poverty. *Educational Studies*, 32 (3), 300-316.
- Booth, A., Amato, P. R. (1991), Divorce and Psychological Stress. *Journal of Health and Social Behaviour*, 32 (4), 396-407.

- Boser, U., Wilhelm, M., Hanna, R. (2014), *The Power of the Pygmalion Effect: Teachers' Expectations Strongly Predict College Completion*. Washington: Center of American Progress.
- Bradshaw, J. (1999), *Obitelj – posve nov način da pronadete sami sebe*. Zagreb: Barka.
- Brajša, P. (1998), *Umijeće življenja udvoje – sve o braku*. Pula: C.A.S.H.
- Braver, S. L., Lamb, M. E. (2013), Marital Dissolution. U: Peterson, G. W., Bush, K. R. (ur.), *Handbook of Marriage and the Family. Third Edition*. New York: Springer, 487-516.
- Brighthouse, H., Wright, E. O. (2008), Strong Gender Egalitarianism. *Politics and Society*, 36 (3), 360-372.
- Bronfenbrenner, U. (1986), Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22 (6), 723-742.
- Bronte-Tinkew, J., Scott, M. E., Lilja, E. (2010), Single Custodial Fathers' Involvement and Parenting: Implications for Outcomes in Emerging Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1107-1127.
- Bujišić, G. (2005), *Dijete i kriza*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Bull, A., Brooking, K., Campbell, R. (2008), *Successful Home-School Partnerships*. New Zealand: Ministry of Education.
- Cabrera, N. J., Volling, B. L. (2019), Moving Research on Fathering and Children's Development Forward: Priorities and Recommendations for the Future. U: Volling, B. L., Cabrera, N. J. (ur.), *Advancing Research and Measurement on Fathering and Children's Development. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 84 (1), 107-131.
- Carlson, M. J., McLanahan, S. S., Brooks-Gunn, J. (2008), Coparenting and Nonresident Fathers' Involvement with Young Children after a Nonmarital Birth. *Demography*, 45 (2), 461-488.
- Christenson, S. L., Sheridan, S. M. (2001), *School and families: Creating essential connections for learning*. New York: The Guilford Press.
- Clarke-Stewart, A., Brentano, C. (2006), *Divorce: Causes and Consequences*. New Haven and London: Yale University Press.

- Coley, R. L., Medeiros, B. L. (2007), Reciprocal longitudinal relations between nonresident father involvement and adolescent delinquency. *Child Development*, 78, 132-147.
- Colpin, H., Vandemeulebroecke, L., Ghesquière, P. (2004), Supporting the Educational Career of Children from Divorced Families: Parents' Experiences and the Role of the School. *British Journal of Sociology of Education*, 25 (3), 275-289.
- Cooksey, E. C., Fondell, M. M. (1996), Spending Time with His Kids: Effects of Family Structure on Fathers' and Children's Lives. *Journal of Marriage and Family*, 58 (3), 693-707.
- Cottongim, C. M. (2002), *The school's role as a support system for children of parental divorce*. East Tennessee State University: Electronic Theses and Dissertations.
- Cui, M., Fincham, F. D., Durtschi, J. A. (2010), The effect of parental divorce on young adults' romantic relationship dissolution: What makes a difference? *Personal Relationships*, 18 (3), 410-426.
- Čavarović-Gabor, B. (2008), Povezanost razvoda braka roditelja i simptoma traume kod djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 69-91.
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006), *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Dor, A. (2018), Parents-teachers communication: The case of diverse family patterns. *Education and Society*, 26 (1), 5-20.
- Downey, D. B., Ainsworth-Darnell, J. W., Dufur, M. J. (1998), Sex of parent and children's well-being in single-parent households. *Journal of Marriage and the Family*, 60 (4), 878-893.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2019), *Prirodno kretanje stanovništva u 2018. Statistička izvješća*. Zagreb: DZS.
- Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži (2001), *Konvencija o pravima djeteta*. Zagreb: Alinea.
- Early, D. M., Pianta, R. C., Taylor, L. C., Cox, M. J. (2001), Transition practices: Findings from a national survey of kindergarten teachers. *Early Childhood Education Journal*, 28, 199-206.

- Eccles, J. S., Harold, R. D. (1996), Family involvement in children's and adolescents' schooling. U: Booth, A., Dunn, J. (ur.), *Family-school links: How do they affect educational outcomes?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 3-34.
- Ellington, C. (2003), *Effects of Divorce on Children and Ways Schools Can Offer Support*. Cedarville University: B.A. Education.
- Epstein, J. L. (1986), Parents' reactions to teacher practices of parent involvement. *Elementary School Journal*, 86 (3), 277-294.
- Epstein, J. L. (1992), School and Family Partnerships. *Encyclopedia of Educational Research*, 6, 1139-1151.
- Epstein, J. L. (2001), *School, family and community partnerships: preparing educators and improving schools*. Boulder, Oxford: Westview press.
- Epstein, J. L., Dauber, S. L. (1991), School programs and teacher practices of parent involvement in inner-city elementary and middle schools. *Elementary School Journal*, 91 (3), 279-289.
- Fan, X., Chen, M. (2001), Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13 (1), 1-22.
- Feiler, A. (2010), *Engaging 'Hard to Reach' Parents. Teacher-Parent Collaboration to Promote Children's Learning*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Filipović, G., Osmak-Franjić, D. (2010), Manipulacija djecom tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice roditelja – iz perspektive pravobraniteljice za djecu. U: Osmak-Franjić, D. (ur.), *Djeca i konfliktni razvodi*, Zagreb: Pravobranitelj za djecu, 61-67.
- Franjić, K. (2020), *Rastava i razvod braka – povijesno-pravna analiza*. Magistarski rad. Osijek, Đakovo: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu.
- Fredericks, A. D., Rasinski, T. V., Ritty, J. M. (1991), Working with Parents: Single-Parents Families: Tips for Educators. *The Reading Teacher*, 44 (8), 604-606.
- Galluzzo, D. M. (2012), *The academics and social impact of divorce on early childhood students in school*. Boston, Massachusetts: College of Professional Studies.

- Gebel, N. M. (2003), *Single custodial fathers: effects on families and implications for school counselors*. University of Northern Iowa: Graduate Research Papers.
- Genadek, K. R., Hill, R. (2019), Parents' Work Schedules and Time Spent with Children. *Community Work Fam*, 20 (5), 523-542.
- Gracia, P., Kalmijn, M. (2016), Parents' Family Time and Work Schedules: The Split-Shift Schedule in Spain. *Journal of Marriage and Family*, 78 (2), 1-15.
- Grant, K. B., Ray, J. A. (2009), *Home, School and Community Collaboration – Culturally Responsive Family Involvement*. Los Angeles: SAGE.
- Grolnick, W. S., Slowiaczek, M. L. (1994), Parents' involvement in children's schooling: A multidimensional conceptualization and motivational model. *Child Development*, 65 (1), 237-252.
- Grozđanić, S. (2000), Jednoroditeljske obitelji prema uzrocima njihova nastanka. *Ljetopis socijalnog rada*, 7 (2), 169-182.
- Grych, J. H. (2005), Interparental conflict as a risk factor for child maladjustment: Implications for the development of prevention programs. *Family Court Review*, 43, 97-108.
- Hajnić, L. (2014), Sindrom otuđenja od roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (1), 169-178.
- Halmi, A., Crnoja, J. (2003), Kvalitativna istraživanja u društvenim znanostima i humanoj ekologiji. *Socijalna ekologija*, 12 (3-4), 195-210.
- Heilman, E. (2008), Hegemonies and „Transgressions“ of Family: Tales of Pride and Prejudice. U: Turner-Vorbeck, T., Miller Marsh, M. (ur.), *Other Kinds of Families: Embracing Diversity in Schools*. New York: Teachers College, Columbia University, 7-27.
- Henderson, A. T., Berla, N. (1994), *A new generation of evidence: The family is critical to student achievement*. Washington, DC: National Committee for Citizens in Education.
- Henderson, A. T., Mapp, K. L. (2002), *A New Wave of Evidence: The Impact of School, Family and Community Connections on Student Achievement*. Austin TX: Southwest Educational Development Laboratory.

- Hill, N. E., Tyson, D. F. (2009), Parental Involvement in Middle School: A Meta-Analytic Assessment of the Strategies That Promote Achievement. *Developmental Psychology*, 45 (3), 740-763.
- Hilton, J. M., Devall, E. (1998), Comparison of Parenting and Children's Behavior in Single-Mother, Single-Father, and Intact Families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 29 (3), 23-54.
- Hofferth, S. L. (2006), Residential father family type and child well-being: Investment versus selection. *Demography*, 43, 52-77.
- Hoover-Dempsey, K. V., Jones, K. P. (1997), *Parental Role Construction and Parental Involvement in Children's Education*. Chicago: Vanderbilt University.
- Hoover-Dempsey, K. V., Sandler, H. M. (1997), Why Do Parents Become Involved in Their Children's Education? *Review of Educational Research*, 67 (1), 3-42.
- Jeynes, W. H. (2005), A Meta-Analysis of the Relation of Parental Involvement to Urban Elementary School Student Academic Achievement. *Urban Education*, 40 (3), 237-269.
- Jurčić, M. (2009), Spremnost roditelja za sudjelovanje u razrednim i školskim aktivnostima. *Pedagogijska istraživanja*, 6 (1-2), 139-149.
- Khan, V. J. (2005), *Researching Communication Needs and Practices between Divorced Parents and their Children*. Eindhoven: University of Technology.
- Knežević, M. (2019), Stavovi roditelja i razrednika o oblicima, učincima i teškoćama partnerskih odnosa između obitelji i škole. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 65 (1-2), 143-158.
- Kolak, A. (2006), Suradnja roditelja i škole. *Pedagogijska istraživanja*, 3 (2), 123-138.
- Križanac, M. (2019), *Socijalni status jednoroditeljskih obitelji u Kantonu Središnja Bosna*. Magistarski rad. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek za socijalni rad.
- Kurtović, A. (2018), *Interseksijska diskriminacija: Spori put od teorije do zakonodavstva i sudske prakse*. BiH: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Kušević, B. (2011), Socijalna konstrukcija roditeljstva – implikacije za obiteljsku pedagogiju. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 297-307.

Kušević, B. (2015), Zainteresirani roditelji uvijek nađu vremena za dolazak u školu! Suradnja obitelji i škole u kontekstu reprodukcije društvenih nejednakosti. *Društvena istraživanja*, 25 (2), 179-198.

Kušević, B. (2017), Nacrtajte mi jednu idealnu obitelj... Hegemonijske konstrukcije idealne obitelji u crtežima studenata pedagogije. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 66 (3), 309-326.

LaBahn, J. (1995), Education and parental involvement in secondary schools: Problems, solutions, and effects. *Educational Psychology Interactive*. <http://www.edpsycinteractive.org/files/parinvol.html>

Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Thompson, R. A. (1997), The effects of divorce and custody arrangements on children's behavior, development, and adjustment. *Family and Conciliation Courts Review*, 35, 393-404.

Lareau, A., Shumar, W. (1996), The problem of individualism in family-school policies. *Sociology of Education*, 69, Extra Issue: Special Issue on Sociology and Educational Policy: Bringing Scholarship and Practice Together, 24-39.

Lee, C. M., Bax, K. A. (2000), Children's reactions to parental separation and divorce. *Paediatrics & Child Health*, 5 (4), 217-218.

Lesnard, L. (2008), Off -Scheduling within Dual-Earner Couples: An Unequal and Negative Externality for Family Time. *American Journal of Sociology*, 114 (2), 447-490.

Levine, E. R. (1982), *What teachers expect of children from single parent families*. New York: American Educational Research Association.

Levkovich, I., Eyal, G. (2020), 'I'm caught in the middle': preschool teachers' perspectives on their work with divorced parents. *International Journal of Early Years Education*, 1-15.

Ljubetić, M. (2005), Idemo li istim putem do cilja (Roditelji i učitelji na putu prema kvalitetnoj školi). U: Ivon, H. (ur.), *Zbornik radova stručno-znanstvenog skupa s međunarodnom suradnjom - 4. dani Splitsko-dalmatinske županije*. Split: HPKZ-Ogranak Split, 137-141.

- Ljubetić, M. (2007), *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.
- Ljubetić, M. (2014), *Od suradnje do partnerstva obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*. Zagreb: Element.
- MacArthur, J. D. (2005), The Functional Family. *Marriage and Families*, 16 (10), 12-21.
- Maccoby, E. E., Mnookin, R. H. (1992), *Dividing the Child: Social and legal dilemmas of custody*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Mahony, L., Walsh, K., Lunn, J., Petriwskyj, A. (2014), *Teachers Facilitating Support for Young Children Experiencing Parental Separation and Divorce*. New York: Springer.
- Maleš, D. (1995), Suradnja između roditeljskog doma i škole. U: Aračić, P. (ur.), *Obitelj u Hrvatskoj - stanje i perspektive*. Đakovo: Biskupski ordinarijat, 287-300.
- Maleš, D. (1996), Od nijeme potpore do partnerstva između obitelji i škole. *Društvena istraživanja*, 5 (1), 75-88.
- Maleš, D. (2012), Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 18 (67), 13-15.
- Malterud, K., Siersma, V. D., Guassora, A. D. (2015), Sample Size in Qualitative Interview Studies: Guided by Information Power. *Qualitative Health Research*, 23 (13), 1753-1760.
- Masheter, C. (1991), Postdivorce relationships between ex-spouses: The roles of attachment and interpersonal conflict. *Journal of Marriage and Family*, 53, 103-110.
- Mindoljević-Drakulić, A. (2014), A Psychoanalytic Approach to Education and Raising School Children of Divorced Parents. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 16 (2), 79-92.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994), *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Newbury Park, CA: Sage.

- Miles, M. B., Huberman, A. M., Saldaña, J. (2014), *Qualitative data analysis: a methods sourcebook*. Arizona State University: Sage.
- Ministarstvo socijalne politike i mladih (2015), *Pravilnik o obveznom sadržaju obrasca plana o zajedničkoj roditeljskoj skrbi*. Narodne novine d.d., 123/2015.
- Narodne novine (2015), *Obiteljski zakon*. Narodne novine d.d., 103/15.
- Nielsen, L. (2011), Shared Parenting After Divorce: A Review of Shared Residential Parenting Research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52 (8), 586-609.
- Nord, C. W., Brimhall, D., West, J. (1997), *Fathers Involvement in Their Children's Schools*. Washington DC: National Center for Education Statistics.
- Nord, C. W., West, J. (2001), *Fathers' and Mothers' Involvement in Their Children's Schools by Family Type and Resident Status*. Washington DC: National Center for Education Statistics.
- Nord, C. W., Zill, N. (1996), *Non-Custodial Parents' Participation in Their Children's Lives: Evidence From the Survey of Income and Program Participation*. DHHS: Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation.
- Opić, S. (2016), Znanstveno proučavanje odgoja i obrazovanja. U: Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (ur.), *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga, 256-423.
- Pahić, T., Miljević-Ridički, R., Vizek Vidović, V. (2010), Uključenost roditelja u život škole: Percepcija roditelja opće populacije i predstavnika roditelja u školskim tijelima. *Odgojne znanosti*, 12 (2), 329-346.
- Patterson, C. J. (2013), Family Lives of Lesbian and Gay Adults. U: Peterson, G. W., Bush, K. R. (ur.), *Handbook of Marriage and the Family. Third Edition*. New York: Springer, 659-676.
- Pećnik, N., Raboteg-Šarić, Z. (2005), Neformalna i formalna podrška jednoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima. *Revija za socijalnu politiku*, 12 (1), 1-21.
- Pernar, M. (2010), Roditeljstvo. *Medicina Fluminensis*, 46 (3), 255-260.

Qu, L., Weston, R., Moloney, L., Kaspiw, R., Dunstan, J. (2014), *Post-separation parenting, property and relationship dynamics after five years*. Canberra: Attorney-General's Department.

Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N., Josipović, V. (2003), *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N. (2009), Stavovi prema samohranom roditeljstvu. *Revija za socijalnu politiku*, 12 (1), 5-25.

Rajić Stojanović, I. (2009), *Stavovi o braku i razvodu s obzirom na neka demografska obilježja sudionika, odnose u primarnoj obitelji i osobna romantična iskustva*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Reay, D. (2004), Education and cultural capital: The implications of changing trends in education policies. *Cultural Trends*, 13 (2), 73-86.

Rohner, R. P., Veneziano, R. A. (2001), The Importance of Father Love: History and Contemporary Evidence. *Review of General Psychology*, 5 (4), 382-405.

Sandler, I., Miles, J., Cookston, J., Braver, S. (2008), Effects of father and mother parenting on children's mental health in high and low conflict divorces. *Family Court Review*, 46 (2), 282-296.

Santrock, J. W., Tracy, R. L. (1978), Effects of children's family structure status on the development of stereotypes by teachers. *Journal of Educational Psychology*, 70 (5), 754-757.

Silverstein, L. B., Auerbach, C. F. (1999), Deconstructing the essential father. *American Psychologist*, 54 (6), 1-21.

Stevenson, M. R., Black, N. (1995), *How Divorce Affects Offspring: A Research Approach*. UK: Routledge.

Sušanj Gregorović, K. (2017), Roditeljska uključenost u obrazovanje djeteta: stavovi i praksa učitelja. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 66 (3), 347-377.

Thompson, R. A., Amato, P. R. (1999), *The Postdivorce Family: Children, Parenting and Society*. USA: SAGE Publications.

Thomson, E., McLanahan, S., Curtin, R. (1992), Family Structure, Gender, and Parental Socialization. *Journal of Marriage and Family*, 54 (2), 368-378.

Tolmie, J., Elizabeth, V., Gavey, N. (2010), Imposing gender neutral standards on a gendered world: Parenting arrangements in family law post-separation. *Canterbury L. Rev.*, 16 (2), 302-330.

Turner-Vorbeck, T. (2008), From Textbooks to the Teachers' Lounge: The Many Curricula of Family in Schools. U: Turner-Vorbeck, T., Miller Marsh, M. (ur.), *Other Kinds of Families: Embracing Diversity in Schools*. New York: Teachers College, Columbia University, 176-191.

Weinraub, M., Horvath, D. L, Gringlas, M. B. (2002), Single Parenthood. U: Bornstein, M. H. (ur.), *Handbook of Parenting. Second Edition. Volume 3. Being and Becoming a Parent*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, 109-141.

Prilozi

Prilog 1 – Protokol intervjua

1. Kako biste definirali funkcionalnu obitelj?
2. Smatrate li važnim da ste Vi kao nastavnik/razrednik upoznati s obiteljskom strukturom djeteta? Zašto?
3. Primjećujete li neke razlike u osobinama ili ponašanjima razvedenih roditelja u odnosu na roditelje koji su u braku?
4. Kako biste opisali svoja dosadašnja iskustva suradnje s razvedenim roditeljima?
5. Je li u Vašoj praksi suradnje s razvedenim roditeljima uglavnom postojao roditelj s kojim ste dominantno surađivali ili ste uglavnom podjednako surađivali s oba roditelja?
6. Držite li svojom odgovornošću surađivati s oba razvedena roditelja? Ako da, što dobivate suradnjom s oba roditelja? Ako to ne držite svojom odgovornošću, pojasnite zašto.
7. Jeste li tijekom suradnje s oba (razvedena) roditelja nailazili na neke probleme? Ako jeste, opišite ih.
8. Smatrate li da se potrebe razvedenih roditelja prilikom suradnje razlikuju u odnosu na potrebe roditelja drugih obiteljskih struktura? Ako da, po čemu? Ako ne, pojasnite svoj odgovor.
 - Ako je odgovor na prethodno pitanje DA: Prilagođavate li suradnju opisanim specifičnim potrebama razvedenih roditelja? Pojasnite svoj odgovor.
9. Postoje li neka znanja i vještine koji bi Vam bili korisni u procesu suradnje s razvedenim roditeljima?
10. Biste li, prema svemu do sada navedenom, zaključili da je suradnja s razvedenim roditeljima više slična ili više različita u odnosu na suradnju s roditeljima koji su u braku? Pojasnite svoj odgovor.
11. Postoji li nešto vezano uz tematiku ili osobno iskustvo suradnje s razvedenim roditeljima što biste voljeli spomenuti, a što Vas nisam pitala?

Prilog 2 – Izjava Povjerenstva za etičnost u pedagojskim istraživanjima

Zagreb, 6. studenoga 2020.

IZJAVA POVJERENSTVA ZA ETIČNOST U PEDAGOGIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA

Povjerenstvo za etičnost u pedagojskim istraživanjima Odsjeka za pedagogiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sastavu:

- doc. dr. sc. Ana Širanović
- doc. dr. sc. Sandra Car
- dr. sc. Zoran Horvat

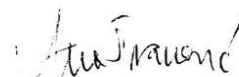
na sjednici povjerenstva održanoj 5. studenoga 2020. godine donijelo je mišljenje da se niže navedeni prijedlog istraživanja može proglasiti valjanim sa stajališta etike istraživanja.

Naslov predloženoga istraživanja: Suradnja nastavnika i razvedenih roditelja: potencijali i izazovi koordinacije

Program: Diplomski studij pedagogije

Mentorica: doc. dr. sc. Barbara Kušević

Voditeljica istraživanja: Tea Velić, studentica

Doc. dr. sc. Ana Širanović

Predsjednica Povjerenstva za etičnost u pedagojskim istraživanjima

Prilog 3 – Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za pedagogiju
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb

SUGLASNOST ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Ovu suglasnost dajem u svrhu sudjelovanja u istraživanju koje provodi studentica Tea Velić za potrebe izrade diplomskog rada pod naslovom *Suradnja nastavnika i razvedenih roditelja: potencijali i izazovi koordinacije*, a pod mentorstvom doc. dr. sc. Barbare Kušević.

Potvrđujem da je moje sudjelovanje u istraživanju u potpunosti dobrovoljno te da sam informiran/a o problemu i postupku istraživanja, kao i o pravu na odustajanje u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja bez pojašnjavanja razloga odustajanja.

Suglasan/na sam da se audiozapis završnog intervjua snima kompjutorskim programom *Audacity* i da će isti biti transkribiran, a potom odmah uništen, ali i da će pristup snimci i transkriptu intervjua imati isključivo studentica i mentorica.

Obaviješten/a sam da će transkripti intervjua i ova Suglasnost biti pažljivo pohranjeni i međusobno odvojeni te da će se čuvati 60 mjeseci od datuma obrane diplomskog rada, a nakon čega će biti uništeni.

Informiran/a sam o tome da će se pojedini dijelovi završnog intervjua citirati/parafrazirati u diplomskome radu, da će se u oblikovanju istoga štititi moja anonimnost u maksimalnoj mjeri koju kvalitativno istraživanje omogućava te da tijekom intervjua ne smijem iznositi identificirajuće podatke obiteljima, svojim kolegama i ustanovi u kojoj radim pa svi primjeri koje iznosim moraju biti anonimizirani. Potvrđujem da mi je studentica primjerom pokazala kako raditi navedenu anonimizaciju.

Potvrđujem da mi je studentica pojasnila na koji način mogu dobiti uvid u rezultate istraživanja.

Svojim potpisom izjavljujem da sam prije potpisivanja ove *Suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju* imao/la priliku sve eventualne nejasnoće iz ovoga dokumenta razriješiti sa studenticom.

Mjesto: _____

Datum: _____

Ime i prezime sudionika/ce istraživanja: _____

Vlastoručni potpis: _____

Prilog 4 – Popis kategorija i generiranih kodova

GENERIRANA TEMA	KATEGORIJA	KOD	KUMULATIVNA FREKVENCIJA KODA
Percepcija suradnje s razvedenim roditeljima	Karakteristike funkcionalne obitelji	Komunikacija	6 (S2, S3, S4, S5, S6, S7)
		Mogućnost dogovora	6 (S2, S3, S4, S5, S6, S7)
		Sadrži uspone, ali i rješive padove	3 (S3, S4, S6)
		Ravnopravnost članova	3 (S1, S7, S9)
		Skladni međuljudski odnosi	2 (S7, S8)
		Međusobna tolerancija	2 (S3, S9)
		Prilagodljivost	1 (S5)
		Uspješno savladavanje emocija	1 (S5)
		Međusobno uvažavanje	1 (S8)
		Podrška	1 (S9)
		Poštovanje	1 (S9)
		„Zdravi“ autoritet roditelja	1 (S8)
		Roditelji su zaposleni	1 (S8)
		Obitelj sa svim članovima (majka, otac i dijete)	1 (S8)
	Ne ovisi o broju članova	1 (S2)	
	Važnost poznavanja obiteljske strukture djeteta	Da	9 (S1, S2, S3, S4, S5, S6, S7, S8, S9)
	Razlozi važnosti poznavanja obiteljske strukture djeteta	Tumačenje ponašanja i funkcioniranja djeteta u školi	7 (S1, S2, S3, S4, S5, S8, S9)
		Izbjegavanje nepoželjnih situacija u razredu	2 (S6, S7)
	Razlike u osobinama ili ponašanjima razvedenih	Prisutne	6 (S1, S3, S4, S6, S8, S9)

	roditelja u odnosu na roditelje koji su u braku	Nisu prisutne	1 (S7)
		Ovisi o slučaju	2 (S2, S5)
	Primjeri specifičnih osobina ili ponašanja razvedenih roditelja	Zaštitnička nastrojenost	3 (S1, S4, S8)
		Pretjerana briga	2 (S1, S4)
		Naglašavanje negativnih strana drugog roditelja	2 (S1, S6)
		Nesigurnost	2 (S3, S9)
		Povećan trud	1 (S4)
		Posesivnost	1 (S1)
		Kompenzacija vlastitog neuspjeha djetetovim uspjehom	1 (S9)
		Iznošenje privatnih detalja	1 (S6)
		Međusobno nadmetanje	1 (S6)
		„Prepućavanje“ preko djeteta	1 (S3)
		Nepouzdanost	1 (S3)
		Svadljivost	1 (S3)
		Obrambeni stav	1 (S3)
		Potresenost	1 (S9)
		Teže podnošenje neuspjeha djeteta	1 (S8)
	Procjena generalnog iskustva suradnje s razvedenim roditeljima	Pozitivna	5 (S2, S4, S6, S8, S9)
		Negativna	1 (S3)
		Neodređena	3 (S1, S5, S7)
Koordinacija međusobne suradnje	Dominantna suradnja s jednim od razvedenih roditelja	Da	9 (S1, S2, S3, S4, S5, S6, S7, S8, S9)
	Pojava problema prilikom suradnje s oba razvedena roditelja	Da	5 (S1, S2, S3, S7, S9)
		Ne	4 (S4, S5, S6, S8)

	Primjeri problema prilikom suradnje s oba razvedena roditelja	Neslaganje među roditeljima prilikom donošenja odluka	2 (S1, S2)
		Nemogućnost istovremene komunikacije s oba roditelja	1 (S9)
		Neslaganje u izjavama roditelja	1 (S7)
		Međusobno ocrnjivanje roditelja	1 (S2)
		Pretvaranje vlastitog djeteta u „povjerljivog prijatelja“	1 (S3)
		Neugoda	1 (S7)
		Nedosljednost roditelja	1 (S9)
	Razlike u potrebama razvedenih roditelja u odnosu na potrebe roditelja drugih obiteljskih struktura	Prisutne	6 (S2, S3, S5, S6, S8, S9)
		Nisu prisutne	3 (S1, S4, S7)
	Primjeri specifičnih potreba razvedenih roditelja	Dvostruko slanje informacija mailom	3 (S3, S5, S8)
		Dvostruke suglasnosti	2 (S3, S3)
		Dvostruki termin informacija	1 (S2)
		Bilježenje koji roditelj je došao na informacije	1 (S2)
		Zahtijevanje potvrđivanja u smislu ohrabrenja	1 (S9)
Posebno naglašavanje s kojim se roditeljem komunicira		1 (S8)	
Prilagodba suradnje specifičnim potrebama razvedenih roditelja	Da	7 (S1, S2, S3, S5, S6, S8, S9)	
Sličnost ili različitost suradnje s razvedenim roditeljima u odnosu na	Sličnost	6 (S2, S4, S5, S6, S7, S8)	
	Različitost	1 (S3)	

	suradnju s roditeljima koji su u braku	Ovisi o slučaju	2 (S1, S9)
Uloga nastavnika u suradnji s razvedenim roditeljima	Odgovornost suradnje s oba razvedena roditelja	Postoji	8 (S1, S2, S3, S4, S5, S6, S8, S9)
		Ne postoji	1 (S7)
	Potencijali suradnje s oba razvedena roditelja	Uvid u pojedinačni pristup roditelja prema djetetu	3 (S2, S3, S4)
		Šira i objektivnija slika određene situacije	3 (S1, S3, S8)
		Više informacija o ponašanju djeteta	1 (S2)
		Jasnija slika o međusobnom odnosu roditelja	1 (S5)
		Cjelovit vlastiti odnos s roditeljima	1 (S9)
	Postojanje znanja i vještine korisnih za proces suradnje s razvedenim roditeljima	Da	8 (S1, S2, S3, S5, S6, S8, S9)
		Ne	1 (S4, S7)
	Primjeri znanja i vještina korisnih za proces suradnje s razvedenim roditeljima	Komunikacijske vještine	4 (S1, S2, S3, S5)
		Aktivno slušanje	2 (S3, S9)
		Tolerantnost	2 (S2, S3)
		Vještina medijacije	2 (S5, S9)
		Teorijska znanja o suradnji s razvedenim roditeljima	1 (S8)
		Osobna iskustva suradnje s razvedenim roditeljima od strane stručnih osoba	1 (S5)
		Zakonska regulativa	1 (S6)
		Socijalne vještine	1 (S8)
Emocionalna inteligencija		1 (S9)	